

The Four Dimensions of Governance in the Quran: An Analysis of the Narratives of Pre-Islamic Prophets*

Najaf Lakzaee¹

Mohammad Hosseinpour Asl-Keleshani²

Mohsen Haddadi³

1. Professor, Baqr al-Olum University, Qom, Iran (Corresponding Author)
enghelabe.eslamii@gmail.com

2. M.A. Student, Department of Political Science, Baqr al-Olum University, Qom, Iran
mohammad.h.a.k1373@gmail.com

3. M.A. Student, Department of Political Science, Baqr al-Olum University, Qom, Iran
hddadi1371@gmail.com

Abstract

This study aims to present a comprehensive analysis and conceptualization of the governance framework in the Holy Quran through a systematic study of the narratives and experiences of pre-Islamic prophets and divinely guided leaders. In a world where dominant governance models are primarily grounded in secular principles and face challenges such as legitimacy crises, systemic corruption, and inefficiency, turning to religious sources for alternative or complementary models becomes increasingly significant. The central research question is: What are the conceptual foundations, structural dimensions, and key components of governance from the Quranic perspective—particularly through reflections upon the

* Lakzaee, N., Hosseinpour Asl-Keleshani, M. & Haddadi, M. (2024). The Four Dimensions of Governance in the Quran: An Analysis of the Narratives of Pre-Islamic Prophets. *Journal of Political Science*, 27(108), pp. 6-53.

<https://Doi.org/10.22081/psq.2025.71943.3002>

□ **Publisher:** Baqr al-Olum University, Qom Iran.

* **Type of article:** Research Article

□ **Received:** 2024/10/25 • **Revised:** 2024/11/16 • **Accepted:** 2024/11/25 • **Published online:** 2024/12/25

© The Authors

lives and missions of earlier prophets—and how can these elements be organized into a coherent theoretical framework? The ultimate goal is to extract and formulate a comprehensive conceptual model of governance rooted in a monotheistic worldview—one that not only highlights its fundamental differences from non-theistic models (in terms of legitimacy, objectives, values, and mechanisms) but also serves as an interlinked set of concepts for understanding, analyzing, and evaluating systems of governance, especially in relation to holistic justice and the material and spiritual well-being of humanity. The study employs a qualitative methodology that combines two complementary approaches: thematic analysis and conceptual analysis with an emphasis on contrasting concepts (e.g., monotheism / polytheism, justice / injustice, reform / corruption), alongside an interpretive and interrogative hermeneutic approach. The dataset consists of Quranic verses related to governance, leadership, legislation, justice, and the stories of nine pre-Islamic prophets. These verses were identified, collected, and coded through open, axial, and selective coding processes, resulting in the extraction and classification of key themes across three levels: basic, organizing, and overarching. Findings were validated through comparison with authoritative Quranic exegeses. The study finds that the Quranic model of governance, as drawn from these narratives, is a dynamic and multidimensional system founded on four interrelated pillars: a) Doctrinal foundations: This dimension provides the ontological and value-based bedrock of the entire governance system. Central themes include monotheism, belief in the unseen, and recognition of divine sovereignty. Governance, in this view, is a divine trust and a form of *khilāfa* (succession of God), whose legitimacy derives not merely from public consent but primarily from conformity to divine will and law. It emphasizes the ruler's deep accountability before God and the necessity for political direction to align with divine objectives—such as rejecting tyrannical rule, as seen in the missions of Moses and Abraham. b) Moral principles: This dimension stresses the indispensability of moral virtues in all layers of political and social conduct. Core values include justice, trustworthiness, honesty, courage, patience, humility, compassion for the people, and avoidance of oppression and arrogance. Ethics here is not a private concern but an essential part of both the structure and function of

ideal governance. c) Sharia-based framework: This aspect highlights the necessity of a divine legal system and adherence to it as the regulatory foundation for social relations, lawmaking, judicial processes, and justice enforcement. Sharia delineates the boundaries of authority and the rights and responsibilities of both rulers and citizens, acting as a safeguard against arbitrariness and authoritarianism. d) Practical rationality and empirical wisdom: This dimension underscores the importance of knowledge, reason, experience, practical wisdom, effective management, planning, deployment of tools and techniques, and consideration of social facts as well as spatial and temporal demands in administrating the society's affairs. Quranic examples such as Joseph's economic planning and strategic planning during famine, David's expertise in armor-making, Solomon's use of diverse forces and knowledge, and Moses' leadership during the exodus of the Israelites all point to the importance of this dimension. These four dimensions are not isolated but interact dynamically to form an integrated model of governance whose ultimate aim is not merely the provision of order, security, or material prosperity—but the realization of comprehensive justice and the material and spiritual elevation of humanity in pursuit of divine servitude. This model, emphasizing the inseparable link between political authority, moral accountability, legal commitment, and operational efficiency, offers valuable insights for rethinking theoretical foundations of governance and addressing contemporary political challenges—especially regarding legitimacy crises, injustice, corruption, and dysfunction.

Keywords

The Quran, prophets, the political thought of Islam, governance, governance model, divine legitimacy.

ابعاد چهارگانه حکمرانی در قرآن: تحلیل

روایت‌های انبیای پیش از اسلام*

نجف لکزایی^۱ محمد حسین پور اصل کلشانی^۲ محسن حدادی^۳

۱. استاد، دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، قم، ایران (نویسنده مسئول).

enghelabe.eslamii@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، قم، ایران.

mohammad.h.a.k1373@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، قم، ایران.

hddadi1371@gmail.com

چکیده

این پژوهش با هدف ارائه تحلیلی جامع و مفهوم‌پردازی چارچوب حکمرانی در قرآن کریم، از طریق مطالعه نظام‌مند روایت‌ها و تجربه‌های انبیا و اولیای الهی پیش از اسلام به انجام رسیده است. در جهانی که الگوهای حکمرانی به‌طور عمده بر مبنای سکولار استوارند و با چالش‌هایی همچون بحران مشروعیت، فساد نظام‌مند و ناکارآمدی مواجه‌اند، رجوع به منابع دینی برای الهام‌گرفتن الگوهای بدیل یا مکمل اهمیتی مضاعف می‌یابد. پرسش محوری پژوهش آن است که مبنای مفهومی، ابعاد ساختاری و مؤلفه‌های کلیدی حکمرانی از منظر قرآن، به‌ویژه با تأمل در سیره رهبران و انبیای الهی پیشین کدامند و چگونه می‌توان آنها را در یک چارچوب نظری منسجم نظام‌مند کرد؟ هدف غایی، استخراج و تدوین یک مدل مفهومی جامع از حکمرانی مبتنی بر جهان‌بینی توحیدی است که نه تنها تفاوت‌های بنیادین آن با الگوهای غیر توحیدی (در منبع مشروعیت، غایبات، ارزش‌های حاکم و سازوکارها) را آشکار سازد؛

* **استاد به این مقاله:** لکزایی، نجف؛ حسین پور اصل کلشانی، محمد؛ حدادی، محسن. (۱۴۰۴). ابعاد چهارگانه

حکمرانی در قرآن: تحلیل روایت‌های انبیای پیش از اسلام. علوم سیاسی، ۲۷(۱۰۸)، صص ۵۳-۶۳.

<https://doi.org/10.22081/PSQ.2025.71943.3002>

□ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، ایران؛ © نویسندگان

□ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۴؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۵؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۳/۱۰/۰۵

بلکه بتواند به عنوان شبکه‌ای از مفاهیم مرتبط برای فهم، تحلیل و ارزیابی نظام‌های حکمرانی، به‌ویژه در زمینه تحقق عدالت همه‌جانبه و سعادت مادی و معنوی به کار گرفته شود.

روش‌شناسی این پژوهش، کیفی و مبتنی بر ترکیب دو رویکرد مکمل است؛ تحلیل مضمون و تحلیل مفهومی با تأکید بر مفاهیم متضاد (مانند توحید/شرک، عدل/ظلم، اصلاح/افساد) و بهره‌گیری از رویکرد تفسیری استنتاجی. داده‌ها شامل آیات قرآن کریم مرتبط با موضوع حکمرانی، رهبری، قانون‌گذاری، عدالت و روایت‌های مربوط به نه‌تن‌از انبیای پیشین است. این آیات پس از شناسایی و گردآوری، تحت فرایند کدگذاری باز، محوری و انتخابی قرار گرفتند و مضامین کلیدی در سه سطح (پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر) استخراج و دسته‌بندی شدند. اعتبارسنجی یافته‌ها از طریق بررسی همسویی مضامین استخراج‌شده با تفسیرهای معتبر قرآنی صورت پذیرفته است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که الگوی حکمرانی قرآنی برآمده از این روایت‌ها، یک نظام چندوجهی و پویاست که بر چهار بُعد اصلی و به‌هم‌پیوسته استوار است: الف) مبانی اعتقادی: این بُعد، زیربنای هستی‌شناختی و ارزشی کل نظام حکمرانی را تشکیل می‌دهد. محوریت با اصل توحید، ایمان به غیب و پذیرش حاکمیت مطلق الهی است. حکمرانی در این دیدگاه، امانتی الهی و نوعی جانشینی (خلافت) به شمار می‌رود که مشروعیت خود را نه صرفاً از رضایت عمومی، بلکه اساساً از انطباق با اراده و قوانین الهی کسب می‌کند. این بُعد بر مسئولیت‌پذیری عمیق حاکمان در برابر خداوند و لزوم جهت‌گیری کلی سیاست‌ها به‌سوی تحقق اهداف الهی تأکید دارد (مانند نفی حاکمیت طاغوت در دعوت موسی و ابراهیم). ب) اصول اخلاقی: این بُعد بر ضرورت حاکمیت فضایل اخلاقی در تمام سطوح کنش سیاسی و اجتماعی تأکید می‌رود. ارزش‌هایی چون عدالت، امانت‌داری، صداقت، شجاعت، صبر، تواضع، شفقت به مردم و پرهیز از ظلم و تکبر، مؤلفه‌های بنیادین این بُعد را تشکیل می‌دهند. اخلاق صرفاً امری شخصی نیست؛ بلکه جزء اصلی ساختار و عملکرد حکمرانی مطلوب است. ج) چارچوب شریعت‌محور: این بُعد بر لزوم وجود و التزام عملی به نظام حقوقی و قوانین الهی به عنوان چارچوب تنظیم‌گر روابط فردی و اجتماعی و مبنای قانون‌گذاری، قضاوت و اجرای عدالت تأکید دارد. شریعت، حدود و ثغور اختیارات حاکمان و حقوق و تکالیف شهروندان را مشخص می‌کند و مانع از اعمال سلیقه و خودکامگی می‌شود. د) عقلانیت تجربی و عملی: این بُعد به اهمیت دانش، خردورزی، تجربه، حکمت عملی، مدیریت کارآمد، برنامه‌ریزی، استفاده از ابزارها و فنون مناسب و توجه به واقعیت‌های اجتماعی و مقتضیات زمان و مکان در اداره امور جامعه می‌پردازد. نمونه‌های قرآنی مانند مدیریت اقتصادی و برنامه‌ریزی راهبردی یوسف در مواجهه با قحطی، مهارت داوود در صنعت زره‌سازی، بهره‌گیری سلیمان از نیروها و دانش‌های مختلف، و رهبری مؤثر موسی در خروج بنی‌اسرائیل و مدیریت چالش‌های قوم،

همگی بر اهمیت این بُعد تأکید دارند.

این چهار بُعد، جدای از هم نیستند؛ بلکه در تعاملی پویا و هم‌افزا، یک نظام حکمرانی یکپارچه را شکل می‌دهند که هدف غایی آن، نه صرفاً تأمین نظم و امنیت یا رفاه مادی، بلکه تحقق عدالت همه‌جانبه و فراهم آوردن زمینه رشد و تعالی معنوی و مادی انسان‌ها در مسیر عبودیت الهی است. این مدل، با تأکید بر پیوند ناگسستنی میان اقتدار سیاسی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی، التزام به قانون الهی و کارآمدی عملی، ظرفیت آن را دارد که بینش‌های ارزشمندی برای بازاندیشی در مبانی نظری حکمرانی و مواجهه با چالش‌های عملی نظام‌های سیاسی معاصر، به‌ویژه در زمینه بحران‌های مشروعیت، عدالت، فساد و ناکارآمدی ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها

قرآن، انبیاء، اندیشه سیاسی اسلام، حکمرانی، مدل حکمرانی، مشروعیت الهی.

مقدمه

مفهوم حکمرانی (Governance) به مثابه یکی از محوری ترین مباحث در مطالعات سیاسی معاصر و چالشی بنیادین برای نظام های سیاسی مطرح است. تکرر دیدگاه ها و رویکردهای نظری در باب چیستی، ابعاد و شاخص های حکمرانی مطلوب، به ارائه پاسخ های متنوعی از سوی اندیشمندان و سازمان های مختلف منجر شده است. در این میان، جوامع اسلامی با توجه به مبانی ارزشی و اعتقادی متمایز خود، با پرسش اساسی تری مواجه اند: چگونه می توان الگویی از حکمرانی را بر اساس اصول و تعالیم اسلامی مفهوم پردازی و به شکل نظام مند تبیین کرد؟ به رغم غنای منابع دینی، به ویژه قرآن کریم و سنت پیامبر ﷺ، به نظر می رسد هنوز یک چارچوب تحلیلی جامع و مورد اجماع از آنچه می توان «حکمرانی توحیدی» نامید، ارائه نشده است؛ چارچوبی که بتواند هم مبانی نظری و هم دلالت های عملیاتی این نوع حکمرانی را روشن سازد.

قرآن کریم به عنوان متن بنیادین اسلام، نه تنها منبع احکام دینی، بلکه دربردارنده روایت ها، اصول و مفاهیمی است که می تواند در فهم مسائل مربوط به قدرت، رهبری، عدالت و نظم اجتماعی واکاوی شود. برخی مفسران و اندیشمندان مسلمان با استناد به آیاتی مانند آیه ۵۹ سوره انعام و با بهره گیری از رویکردهای تفسیری خاصی مانند روش «استنطاق»^۱ که متفکرانی همچون محمدباقر صدر (۱۴۲۱ق، ص ۲۳) مطرح کرده اند، معتقدند با طرح پرسش های معاصر در پیشگاه قرآن، می توان به بینش ها و رهنمودهایی برای چالش های کنونی، از جمله مسائل حکمرانی دست یافت. این دیدگاه بر ظرفیت قرآن برای ارائه اصول بنیادین حاکم بر زندگی اجتماعی و سیاسی تأکید دارد؛ چنان که در برخی گفتمان های معاصر نیز بر نقش محوری کتاب الهی به عنوان منبع اصول و برنامه های حکمرانی در چارچوب اسلامی تصریح شده است (برای نمونه، خامنه ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱).

۱. به معنای به پرسش کشیدن متن برای استخراج پاسخ.

بر این اساس هدف اصلی پژوهش حاضر، شناسایی، استخراج و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های کلیدی حکمرانی از منظر قرآن کریم با تمرکز ویژه بر مطالعه و تحلیل روایت‌های مربوط به سیره و تجارب انبیا و اولیای الهی پیش از اسلام است. انتخاب این گروه از شخصیت‌های قرآنی (شامل نه تن از انبیا)، به دلیل نقش محوری آنان در ارائه الگوهای اولیه رهبری الهی، مواجهه با ساختارهای قدرت زمانه خود (اعم از تشکیل حکومت یا تقابل با نظام‌های طاغوتی) و ارائه پیام‌های بنیادین در باب عدالت، مسئولیت و نسبت انسان با خداوند و جامعه صورت گرفته است. این تحقیق می‌کوشد نشان دهد که این روایت‌ها، ورای جنبه‌های تاریخی یا اعتقادی صرف، حاوی دلالت‌های عمیقی برای فهم ابعاد مختلف حکمرانی (اعتقادی، اخلاقی، حقوقی - شرعی و تجربی - عملی) هستند.

این پژوهش از منظر روش‌شناختی، تحقیقی کیفی و بنیادی است که از تحلیل مضمون برای شناسایی الگوهای مکرر و معنادار در داده‌های قرآنی (آیات مرتبط) بهره می‌برد. هدف نهایی، استخراج مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر مرتبط با حکمرانی و ارائه یک چارچوب مفهومی منسجم از آن است.

۱. پیشینه تحقیق

ادبیات موجود در زمینه حکمرانی دینی و به‌ویژه حکمرانی با رویکرد قرآنی را می‌توان در چند محور اصلی دسته‌بندی کرد که بیانگر تلاش‌های پیشین برای مفهوم‌پردازی این حوزه است:

- بخشی از پژوهش‌ها بر شناسایی و تبیین شاخص‌های اخلاقی و ارزشی حکمرانی مطلوب در اسلام تمرکز دارند؛ برای نمونه پژوهش‌هایی مانند مطالعه قاسم درزی و پیام صدریه (۱۳۹۴) بر عناصری مانند عدالت، رضایت عمومی، خردورزی، مبارزه با فساد و پاسخگویی به عنوان ارکان حکمرانی خوب از منظر متون دینی (قرآن و نهج‌البلاغه) تأکید می‌کنند. این دسته از مطالعات، حکمرانی مطلوب را بیشتر در چارچوب فضایل اخلاقی حاکمان، مشارکت شهروندان و حاکمیت قانون الهی تعریف می‌کنند. این

رویکرد با مباحث جهانی حکمرانی خوب (Good Governance) پیوند دارد؛ هرچند مبانی و شاخص‌های خود را از منابع دینی استخراج می‌کند.

- گروه دیگری از محققان کوشیده‌اند با فراتر رفتن از ذکر صرف شاخص‌ها، به طراحی مدل‌های مفهومی یا ساختاری برای حکمرانی قرآنی پردازند. نمونه‌ای از این تلاش، پژوهش حمید ایزدبخش و مجتبی جوادی (۱۳۹۹) است که با محوریت مفهوم «تبعیت»، مدلی برای نظام حکمرانی قرآنی ارائه می‌دهند. این مدل‌ها بیشتر بر تلفیق ابعاد معنوی (مانند ارتباط با خدا)، عقلانی (مانند برنامه‌ریزی و تدبیر) و اجتماعی (مانند پاسخگویی به نیازهای جامعه) به عنوان پایه‌های حکومت دینی تأکید دارند؛ همچنین اثر منصور میراحمدی (۱۴۰۱) که ساختارهای جهانی، فرهنگی و شرعی سیاست و حکمرانی قرآنی را بررسی می‌کند، در این دسته جای می‌گیرد که در پی ارائه تصویری کلان از نظام حکمرانی مبتنی بر قرآن است.

- دسته سوم آثار به بررسی مبانی نظری و فلسفی حکمرانی دینی، به‌ویژه مسئله مشروعیت حکومت اسلامی، حدود اختیارات دولت و نسبت آن با مفاهیم مدرن سیاسی می‌پردازند. کتاب اکبر غفوری و همکاران (۱۴۰۲) که به تحلیل این مبانی در فقه سیاسی شیعه و تعامل آن با چالش‌های معاصر می‌پردازد، نمونه‌ای از این رویکرد است. این مطالعات، حکمرانی دینی را نه فقط نظامی مبتنی بر شریعت، بلکه الگویی پویا و قابل گفتگو با دیگر نظام‌های فکری و سیاسی معرفی می‌کنند.

به‌رغم اهمیت پژوهش‌های پیشین، تحقیق حاضر به‌طور مشخص بر روایت‌های قرآنی انبیای پیش از اسلام تمرکز دارد؛ دوره‌ای که کمتر به صورت مستقل و نظام‌مند از منظر استخراج الگوی حکمرانی بررسی شده است. این تمرکز امکان می‌دهد تا اصول بنیادین و الگوهای اولیه حکمرانی الهی، پیش از بسط آن در تمدن اسلامی شناسایی شوند؛ همچنین پژوهش حاضر می‌کوشد تا با رویکردی استقرایی و جامع، تمامی ابعاد چهارگانه (اعتقادی، اخلاقی، شرعی و تجربی) را به‌طور مستقیم از متن قرآن و بدون پیش‌فرض گرفتن چارچوب‌های بیرونی استخراج کند. نوآوری اصلی روش شناختی این تحقیق در ترکیب هم‌زمان دو روش تحلیل کیفی نهفته است؛ تحلیل مضمون برای

شناسایی الگوها و مؤلفه‌های پرتکرار، و تحلیل مفهومی با رویکرد مفاهیم متضاد (ملهم از ایده استاد مطهری) برای درک عمیق‌تر معانی و مرزهای مفاهیم کلیدی حکمرانی (مانند تقابل عدل و ظلم، توحید و طاغوت). این ترکیب روشی، امکان استخراج نظام‌مندتر و عمیق‌تری از مضامین و شاخص‌ها را فراهم می‌آورد و به فهم پویایی‌های درونی الگوی حکمرانی قرآنی کمک می‌کند. جزئیات بیشتر این روش در ادامه تشریح خواهد شد.

۲. روش پژوهش

این پژوهش با هدف دستیابی به فهمی عمیق و نظام‌مند از دلالت‌های حکمرانی در روایت‌های قرآنی انبیا، از یک رویکرد کیفی و تفسیری بهره می‌برد که بر ترکیب دو روش اصلی استوار است: تحلیل مفهومی (با تأکید بر مفاهیم متضاد) و تحلیل مضمون. این ترکیب روش‌شناختی، ابزارهای لازم برای واکاوی لایه‌های معنایی متن قرآن در ارتباط با موضوع حکمرانی را فراهم می‌سازد.

۲-۱. روش تحلیل مفهومی با رویکرد مفاهیم متضاد

یکی از ابزارهای تحلیلی در این پژوهش، تحلیل مفهومی است که با الهام از رویکردی که اندیشمندانی همچون مرتضی مطهری (مطهری، ۱۳۸۹، ص. ۸) در تحلیل مفاهیم دینی به کار برده‌اند، بر شناسایی و بررسی زوج‌های مفهومی متضاد تمرکز دارد. قرآن کریم سرشار از این تقابل‌های معنایی است که چارچوب ارزشی و هنجاری آن را شکل می‌دهند؛ مفاهیمی مانند توحید در برابر شرک، ایمان در برابر کفر، هدایت در برابر ضلالت، عدل در برابر ظلم، اصلاح در برابر افساد، اطاعت در برابر معصیت و خیر در برابر شر. تحلیل این تقابل‌ها در زمینه روایت‌های حکمرانی انبیا به ما کمک می‌کند تا مرزهای هنجاری حکمرانی مطلوب قرآنی را مشخص کنیم (آنچه باید باشد و آنچه نباید باشد)؛ ارزش‌های محوری حاکم بر این الگو را برجسته سازیم (مانند ضرورت نفی

ظلم و اقامه عدل) و منطق درونی گفتمان قرآنی درباره قدرت و رهبری را بهتر درک کنیم؛ برای نمونه بررسی تقابل میان «اصلاح» و «افساد» در سطوح مختلف (فردی، اجتماعی، سیاسی) می‌تواند ابعاد سازندگی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی را در حکمرانی الهی روشن سازد.

۲-۲. روش تحلیل مضمون

روش اصلی و محوری این پژوهش، تحلیل مضمون است. این روش یکی از رایج‌ترین و درعین حال انعطاف‌پذیرترین روش‌های تحلیل داده‌های کیفی است که هدف آن، شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها (مضامین) معنادار در مجموعه داده‌هاست (کلارک و براون، ۲۰۰۶، ص. ۷۵). تحلیل مضمون در این پژوهش بر اساس رویکردی استقرایی (داده‌محور) عمل می‌کند؛ به این معنا که مضامین مستقیم از دل آیات قرآن استخراج می‌شوند، نه اینکه از پیش تعیین شده باشند (کیا و فقیهی‌نژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۳). این روش برای تحلیل حجم قابل توجهی از متن (آیات مرتبط با نه پیامبر) و استخراج مضامین پیچیده و چندوجهی حکمرانی مناسب است.

الف) تعریف مضمون

در این پژوهش، مضمون (Theme) به عنوان یک الگوی معنایی مهم، پرتکرار یا متمایز در داده‌ها تعریف می‌شود که به پرسش تحقیق (ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی) پاسخ می‌دهد.

ب) سطوح مضامین

فرایند تحلیل شامل شناسایی مضامین در سه سطح سلسله‌مراتبی است (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰، ص. ۱۱۵. به نقل از: Attride-Stirling, 2001).

ج) مضامین پایه

کدهای اولیه یا مفاهیم جزئی و مشخص که به‌طورمستقیم از عبارت‌های آیات

استخراج می‌شوند (مانند «دستور به قسط»، «نفی پیروی از هوا»، «مشورت با قوم» و «تدبیر اقتصادی»).

د) مضامین سازمان‌دهنده

مقولات کلی‌تر که از تجمیع و طبقه‌بندی مضامین پایه مرتبط به دست می‌آیند (مانند «عدالت‌ورزی در قضاوت»، «مبارزه با فساد»، «مدیریت منابع» و «مردم‌داری»).

ه) مضامین فراگیر

مفاهیم انتزاعی و کلان که چتر مفهومی مضامین سازمان‌دهنده را تشکیل می‌دهند و ابعاد اصلی الگوی حکمرانی را نمایندگی می‌کنند (مانند «حکمرانی اخلاقی»، «حکمرانی شرعی» و «حکمرانی تجربی»).

۲-۳. فرایند اجرای پژوهش

فرایند تحلیل داده‌ها در این پژوهش شامل این مراحل خواهد بود: مطالعه مکرر آیات مرتبط با انبیای مورد نظر و تفسیرهای مربوطه؛ شناسایی بخش‌های معنادار متن و اختصاص برجسته‌های مفهومی اولیه (مضامین پایه)؛ دسته‌بندی کدهای اولیه مشابه و مرتبط در قالب مضامین سازمان‌دهنده بالقوه؛ بررسی و پالایش مضامین سازمان‌دهنده در مقایسه با کدهای اولیه و کل داده‌ها؛ تعریف دقیق هر مضمون سازمان‌دهنده و فراگیر و انتخاب نام مناسب برای آنها؛ ارائه یافته‌ها به صورت نظام‌مند، شامل تعریف ابعاد چهارگانه حکمرانی و ترسیم روابط میان مضامین مختلف در قالب یک شبکه مفهومی.

ترکیب تحلیل مفهومی (با تمرکز بر اضداد) و تحلیل مضمون، به پژوهش امکان می‌دهد تا هم محتوای مؤلفه‌های حکمرانی (از طریق تحلیل مضمون) و هم چارچوب هنجاری و معنایی آنها (از طریق تحلیل مفاهیم متضاد) را روشن سازد. این رویکرد ترکیبی به ارائه تصویری غنی‌تر، عمیق‌تر و نظام‌مندتر از الگوی حکمرانی مستخرج از قرآن کمک می‌رساند.

۳. مفهوم‌شناسی

۳-۱. حکمرانی

ریشه‌شناسی واژه «حُکم» در زبان عربی به مفاهیمی چون منع برای اصلاح، داوری، دانش و خرد باز می‌گردد (برای نمونه، راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ ق؛ فراهیدی، ۱۴۰۹ ق) و بر پایه آن، «حکمرانی»^۱ به معنای راهبری، اداره، تنظیم و اعمال قاعده است؛ با این حال در ادبیات معاصر علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، حکمرانی مفهومی پیچیده و پویاست که تعریف واحد و مورد اتفاقی ندارد (Morphy, 2000, p. 790). این مفهوم غالباً در تمایز با یا فراتر از مفهوم سنتی حکومت^۲ به کار می‌رود.

درحالی‌که حکومت بیشتر به ساختارها و نهادهای رسمی دولت و اعمال اقتدار متمرکز اشاره دارد، حکمرانی بر فرایندها، سازوکارها و تعاملات میان طیف وسیع‌تری از کنشگران (دولتی، خصوصی، جامعه مدنی) در سطوح مختلف (از محلی تا جهانی) برای راهبری امور عمومی، حل مسائل جمعی و تحقق اهداف مشترک دلالت دارد (Sahraee & Mahmoudinia, 1397; Brisbois & Loë, 2016). حکمرانی به «چگونگی» اداره امور و «شیوه» اعمال قدرت و راهبری می‌پردازد؛ جایی که مرزهای سنتی میان بخش عمومی و خصوصی کمتر مشخص است و شبکه‌های تعاملی نقش مهمی ایفا می‌کنند (Akhmouch & Correia, 2016). برخی تعاریف بر پیوند آن با سیاست‌گذاری عمومی (Vieira & et al., 2014) و برخی دیگر بر مؤلفه‌های هنجاری مانند پاسخ‌گویی، کارآمدی، حاکمیت قانون و مشارکت (همچون مفهوم حکمرانی خوب در ادبیات توسعه) تأکید دارند.

در یک جمع‌بندی جامع می‌توان حکمرانی را فرایند راهبری تعامل نظام‌مند کنشگران (دولتی و غیردولتی) در یک قلمرو معین، از طریق سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری و تسهیل‌گری، به منظور تحقق اهداف جمعی با اعمال اقتدار مشروع در چارچوب

1. Governance.

2. Government.

ارزش‌های آن قلمرو تعریف کرد (عالی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۸۲). این تعریف بر ابعاد فرایندی، تعاملی، هدفمند و مبتنی بر مشروعیت حکمرانی تأکید دارد.

۲-۳. حکمرانی اسلامی (توحیدی)

هر نظام مفهومی برای حکمرانی، ناگزیر بر پیش‌فرض‌های هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی خاصی استوار است. نوع نگاه به انسان، جامعه، هستی و خداوند، تعریف «حکمرانی مطلوب» را عمیقاً تحت تأثیر قرار می‌دهد. از منظر اسلامی، مفهوم حکمرانی نمی‌تواند جدای از جهان‌بینی توحیدی و نظام ارزشی برآمده از آن تعریف شود.

«حکمرانی توحیدی» یا اسلامی، چارچوبی است که در آن فرایند راهبری و اداره امور جامعه بر پایه اصل بنیادین توحید (یگانگی خداوند در خالقیت، ربوبیت و حاکمیت) و آموزه‌های وحیانی (قرآن و سنت) استوار است. در این دیدگاه، نظم سیاسی و اجتماعی مطلوب، نظامی است که در راستای تحقق اهداف الهی برای انسان و جامعه (مانند اقامه قسط، تزکیه نفس، عمران زمین و عبودیت خداوند) حرکت کند. آیاتی مانند «أَقِمْوَا الدِّينَ» (شوری، ۱۳) یا تأکید بر اجرای احکام الهی، به پیوند ذاتی میان دین‌داری و سامان اجتماعی و سیاسی اشاره دارند؛ از این منظر تفکیک کامل عرصه سیاست و حکمرانی از مبانی دینی، با منطق درونی این جهان‌بینی سازگار نیست؛ زیرا دین برنامه جامعی برای سعادت دنیوی و اخروی انسان ارائه می‌دهد که شئون اجتماعی و سیاسی را نیز در بر می‌گیرد (برای نمونه، نک: مانده، ۳).

بر این اساس می‌توان «حکمرانی اسلامی» را با الهام از تعریف لک‌زایی و همکاران (۱۴۰۳، ص ۷۱)، این‌گونه مفهوم‌پردازی کرد: فرایند راهبری جامعه و اعمال قدرت، مبتنی بر ایمان و اصول اسلامی، با هدف تحقق خیر عمومی (در چارچوب تعریف اسلامی آن)، از طریق تعامل با ذی‌نفعان و با به‌کارگیری سازوکارهای مناسب و عمل صالح (کنش اخلاقی و مؤثر)، در راستای مقاصد الهی.

۳-۳. تمایز حکمرانی اسلامی از حکومت

درک تمایز میان حکمرانی (به معنای فرایند راهبری) و حکومت (به معنای نهاد یا ساختار رسمی قدرت دولتی) در این بحث، اهمیت ویژه‌ای دارد. حکومت به تعبیر رایج در علوم سیاسی، کارگزاری است که در یک قلمرو معین، انحصار مشروع کاربرد زور را برای اجرای قوانین در اختیار دارد (عالم، ۱۳۹۱، ص ۱۴۳).

حکومت بیشتر با ساختار، سازمان‌یافتگی و قلمرو جغرافیایی پیوند خورده است؛ اما «حکمرانی»، به‌ویژه از منظر تحلیل روایت‌های قرآنی، مفهومی فرایندی و گسترده‌تر است که لزوماً به وجود یک ساختار دولتی رسمی حکومت به معنای «State» وابسته نیست. حکمرانی می‌تواند از طریق رهبری فکری، هدایت معنوی، تنظیم روابط اجتماعی بر اساس هنجارهای دینی و تأثیرگذاری بر کنشگران مختلف اعمال شود، حتی در غیاب قدرت سیاسی متمرکز. این نکته به‌ویژه برای تحلیل سیره انبیای پیش از اسلام (همچنین بسیاری از دوره‌های تاریخ ائمه شیعه) کلیدی است؛ بسیاری از آنان بدون تشکیل حکومت رسمی، نقش‌های مهمی در راهبری، هدایت، قضاوت، تعلیم و تربیت و مقابله با ظلم ایفا می‌کردند که همگی جنبه‌هایی از «حکمرانی» در معنای وسیع کلمه به شمار می‌روند. درواقع حکومت می‌تواند یکی از ابزارها یا کنشگران اصلی در فرایند حکمرانی باشد، اما تمام آن نیست. وجود حکومت می‌تواند سطح و دامنه حکمرانی را ارتقا بخشد؛ ولی نبود آن لزوماً به معنای نبود حکمرانی (به‌ویژه حکمرانی دینی در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و معرفتی) نیست (لک‌زایی و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۷۲).

۳-۴. عناصر بنیادین حکمرانی اسلامی (بر اساس تعریف)

با توجه به تعریف ارائه‌شده و تحلیل‌های بعدی در این پژوهش، عناصر کلیدی حکمرانی اسلامی/توحیدی عبارت‌اند: از ایمان (زیربنای اعتقادی و انگیزشی مبتنی بر توحید و باور به مبانی دین)، عمل صالح (کنشگری اخلاقی، سازنده و مؤثر در راستای اهداف الهی و خیر عمومی)، عدل (عدالت‌محوری به عنوان ارزش بنیادین و هدف غایی در تمام شئون فردی و اجتماعی)، عقل (به کارگیری خرد، حکمت عملی، تدبیر و دانش

اعم از وحیانی و تجربی در اداره امور). مراد از عقل در اینجا، قوه تشخیص، فهم عمیق و تصمیم‌گیری سنجیده است که در سنت اسلامی، هم با هدایت وحی و هم با تجربه بشری مرتبط دانسته می‌شود (نظیر مفهوم عقل عملی یا حکمت). این عناصر درهم‌تنیده، شاکله اصلی الگوی حکمرانی مورد بحث در این پژوهش را تشکیل می‌دهند.

۴. مؤلفه‌های کلیدی حکمرانی انبیا

برای یافتن مؤلفه‌های حکمرانی قرآنی، تمامی آیات مرتبط با بحث حکمرانی در قرآن کریم تجزیه و تحلیل شده است. گفتنی است تمامی مؤلفه‌های حاصل، پس از فرایند کدزنی باز، محوری و انتخابی در قالب مفاهیم پایه، مفاهیم سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر دسته‌بندی شده‌اند که به دلیل کثرت آیات بررسی‌شده، تنها به ارائه نمونه‌ای از جداول مربوط به شاخص‌های حکمرانی مربوطه بسنده شده‌اند و دیگر مؤلفه‌ها به آیات مربوطه ارجاع‌دهی خواهند شد.

در ادامه به بررسی حکمرانی هر یک انبیا و اولیای الهی پیش از نبی مکرم اسلام ﷺ پرداخته خواهد شد.

۴-۱. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت یوسف علیہ السلام

جدول ۱. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت یوسف علیہ السلام

آیات نمونه	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
وَمَا يُوْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ إِلَّا وَهُمْ مُّشْرِكُونَ	ایمان	کفر / شرک	اساسی	مؤلفه اعتقادی
بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَفْرًا فَصَبِّرْ جَمِيلًا	صبر	بی‌تابی	فرایندی	مؤلفه اخلاقی

آیات نمونه	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ	الهی بودن حکم و حکمرانی	طاغوتی بودن حکم و حکمرانی	حکمی/فرایندی	مؤلفه شرعی
وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ	علم تأویل حدیث	جهل	اساسی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت یوسف علیه السلام مطابق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است:

جدول ۲. شاخص‌های مستخرج از حکمرانی حضرت یوسف علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات (تمامی آیات از سوره مبارکه یوسف هستند)
اعتقادی	ولایت خداوند و تسلیم خدا بودن (۱۰۱)؛ انتظار انسان مصلح (۸۶)؛ برهان رب (۲۴)؛ بیان ویژگی‌های خداوند (۳۹ - ۴۱)؛ ایمان به خدا و آخرت (۳۷)؛ نفی دین شرک‌آلود (۱۰۶)؛ فلاح (۲۳)؛ خداگرایی (ناظر بر اعمال بودن خداوند) (۲۴).
اخلاقی	تواضع (۵۸-۵۹)؛ عبد (بندگی) و خالص (مخلص) بودن (۲۴)؛ نسبت دادن همه کارهای خوب به خداوند (۱۰۰)؛ استغفار و اعتراف به خطا (۹۱)؛ عفو و بخشش (۹۲)؛ امیدواری (۸۷)؛ تحسّس (۸۷)؛ هزینه کردن برای تحقق هدف (۶۲)؛ مهمان‌نوازی (۵۹)؛ تقوا (۵۶)؛ توکل (۶۸)؛ امانت‌داری (۵۲)؛ محسن بودن (۷۸)؛ مشورت‌گرایی (۴۳)؛ صدیق بودن (۵۱ و ۲۷)؛ شرط پاکی نفس برای قدرت سیاسی (۳۲)؛ هزینه برای حفظ عفت و تقوا و دین (۳۳)؛ آخرت‌گرایی (۵۷)؛ کرامت (۳۱)؛ امانت‌داری (۵۴)؛ پناه‌بردن به خدا (۲۳)

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات (تمامی آیات از سوره مبارکه یوسف هستند)
فقهی	مشروعیت و مقبولیت (۵۶)؛ قاعده «ضایع نشدن اجر محسنین» (۵۶)؛ قانون‌گذاری و مجازات (۷۶)؛ عدالت (۵۹)؛ اجتناب از ملی‌گرایی (۵۹)؛ الهی‌بودن قانون و حکومت (۶۷)؛ لزوم بررسی دقیق وضعیت به موقع حکم‌دادن و قضاوت (۲۶-۲۸)؛ از آن‌خدا بودن حکمت (۴۰)
تجربی	درخواست مسئولیت برای حل مشکلات مردم (۵۵)؛ طراحی و سیاست‌گذاری (۴۷-۴۹)؛ توجه به ظرفیت افراد در نقل قول‌ها (۵)؛ لزوم توجه به احوالات گذشتگان (۱۰۹)؛ ویژگی‌های مشاور کارآمد (۵۴-۵۶)؛ لزوم تمشیت امور معیشتی توسط دولت (۵۴-۵۵)؛ معرفی الگو (۶).

۲-۴. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت موسی علیه السلام

جدول ۳. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت موسی علیه السلام

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ	توجه به وحی	توجه به طاغوت و شیطان	اساسی	مؤلفه اعتقادی
فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ	پیروی نکردن از هوای نفس	پیروی از هوای نفس	فرایندی	مؤلفه اخلاقی
مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ	اعتدال	افراط و تفریط	اساسی	مؤلفه شرعی
فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا	قاطعیت رهبر و حضور رهبران در میان مردم خود	قاطعیت نداشتن و حضور نداشتن رهبر در میان مردم	ارتباطی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت موسی علیه السلام مطابق تقسیم‌بندی یادشده (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۴. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت موسی علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدیس آیات
اعتقادی	رحمانیت و مالکیت خداوند (طه، ۵)؛ اطاعت از قوانین الهی (طه، ۹۰)؛ ایمان به غیب (طه، ۷۳)؛ تکلیف محوری؛ ویژگی برجسته کارگزاران الهی (شعراء، ۶۲)؛ پناه‌بردن به خداوند (طه، ۴۵)؛ رضایت الهی - عمل صالح (طه، ۷۵)؛ فطرت (طه، ۷۲)؛ خلقت (طه، ۵۰)؛ قیامت (طه، ۵۵)؛ توحید (طه، ۱۴)؛ نبوت (طه، ۱۳)؛ تحت نظارت خدا بودن (طه، ۳۵، ۴۶ و ۱۱۰)؛ رسالت (طه، ۴۷)؛ قیام در برابر دولت طغیانگر (طه، ۲۴)؛ هدایت (طه، ۵۰)؛ صفات خداوند (طه، ۹۸)؛ اسماء حسنی و توحید (طه، ۸)؛ قیامت (طه، ۱۵)؛ توجه به وحی و عمل به دستورات (طه، ۱۳)؛ قدرت و نصرت الهی (طه، ۲۳)؛ پناه بردن به خدا (غافر، ۲۷)؛ دارالقرار (غافر، ۳۹)
اخلاقی	تقوا (طه، ۱۱۳)؛ وفای به عهد و پیمان (طه، ۸۶)؛ حسنه (قصص، ۸۴)؛ صداقت - امانت‌داری، آسان‌گیری بر زیردست (قصص، ۲۷)؛ احسان (قصص، ۱۴)؛ مراقبت انسان از نیروهای درونی - توبه (طه، ۸۲)؛ قول لین و قاطع (طه، ۴۴)؛ تذکر (طه، ۴۴)؛ تسبیح و ذکر (طه، ۳۳-۳۴)؛ تربیت (طه، ۳۹)؛ خشیت (طه، ۳ و ۴۴)؛ عداوت - محبت - احسان به والدین، اقوام، یتیمان، مسکینان (بقره، ۸۳)؛ مقدم‌بودن خودسازی و پیروی نکردن از هوای نفس (طه، ۱۶)؛ یاد خداوند (طه، ۱۴)؛ عبادت خداوند (طه، ۱۴)؛ شرح صدر (طه، ۲۵)؛ تزکیه (طه، ۷۶).
فقهی	ده فرمان حضرت موسی علیه السلام (بقره، ۴۰)؛ امر به معروف و نهی از منکر (غافر، ۳۸)؛ الگوی کلی اقدام در نحوه مواجهه با حکمران سلطه‌گرا (طه، ۴۷)؛ مبارزه با طاغوت - اعتدال و لزوم تقریر دین بدون مشقت برای مردم (طه، ۲)؛ برپاداشتن نماز (طه، ۱۴)؛ زکات (۸۳).

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
تجربی	مرکز عمل صالح؛ نجات مردم (طه، ۸۰)؛ درک سخنان اهل علم توسط صابران و اهل مقاومت (قصص، ۸۰)؛ اصلاح گری (قصص، ۷۷)؛ الگوی دفاع از رهبران الهی (غافر، ۳۸-۴۰)؛ منطق (غافر، ۲۴)؛ عاقبت‌سنجی امور (قصص، ۳۷)؛ شاخص مدیریتی فصیحیت در کلام (قصص، ۳۴ و طه، ۲۷-۲۸)؛ علم (طه، ۹۸)؛ پاسخ‌گویی (طه، ۸۳)؛ قاطعیت رهبر و حضور رهبران در میان مردم خود (طه، ۸۶)؛ استفاده صحیح از هنر (طه، ۹۶)؛ پرسشگری، بازرسی و نافرمانی (طه، ۸۶ و ۸۷)؛ فرمان‌بری (طه، ۹۳)؛ حکمت و علم (قصص، ۱۴)؛ رعایت تناسب و شرایط - بیان بلیغ و رسا (طه، ۲۷-۲۸)؛ درخواست وزیر (جانشین) (طه، ۲۹)؛ مراقبت از کید و نقشه‌های دشمنان (طه، ۱۶)؛ درخواست آسان کردن امر (طه، ۲۶)؛ اصل تنهانگذاشتن امت توسط رهبر (طه، ۸۴)؛ هدایت و ضلالت (طه، ۷۹)؛ ظلم‌نکردن (غافر، ۳۱).

۳-۴. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت ابراهیم علیه السلام

جدول ۵. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت ابراهیم علیه السلام

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمِ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ	تسلیم بودن	تسلیم نبودن	اساسی / معنوی	مؤلفه اعتقادی
وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا	صداقت	دروغ	معنوی / ارزشی	مؤلفه اخلاقی
وَأَعْتَرِ لَكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ	برائت از شرک	تمایل و حمایت از شرک	اساسی	مؤلفه شرعی
فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ	قدرت جسمانی	ضعف و ناتوانی	مقوم	مؤلفه تجربی

مؤلفه‌های دیگر مستخرج از حکمرانی حضرت ابراهیم علیه السلام مطابق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است:

جدول ۶ مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت ابراهیم علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	تسلیم (صافات، ۱۰۳)؛ یقین (انعام، ۷۵)؛ ایمان (صافات، ۱۱۱)؛ نبوت (مریم، ۴۱)؛ خلیل بودن برای خدا (نساء، ۱۲۵)؛ برگزیدگی (بقره، ۱۳۰)؛ ایمان (انعام، ۸۲)؛ برائت از شرک (مریم، ۴۸)؛ دین حنیف (نساء، ۱۲۵)؛ رضایت خداوند (بقره، ۱۲۷)؛ توحید (ابراهیم، ۳۵)؛ امامت (انبیاء، ۷۳)؛ خالقیت خداوند (صافات، ۹۶)؛ هدایت (صافات، ۹۹)؛ تبعیت (مریم، ۴۳)؛ صفات خداوند (شعراء، ۷۸-۸۲).
اخلاقی	مشورت با فرزند (صافات، ۱۰۲)؛ لسان صدق (مریم، ۵۰)؛ محسن بودن (صافات، ۱۰۵)؛ قلب سلیم (صافات، ۸۴)؛ صداقت (مریم، ۴۱)؛ تقوا - حلم (صافات، ۱۰۱)؛ اخلاص (مریم، ۵۱)؛ ادب (مریم، ۴۷)؛ پیوستن به صالحان (شعراء، ۸۳)؛ آموزش خواهی (مریم، ۴۷)؛ خیرخواهی (انبیاء، ۷۳)؛ عبد (صافات، ۱۱۱)؛ صبر (صافات، ۱۰۲)؛ کثرت دعا و نیایش (ابراهیم، ۳۵-۴۱)؛ دعا برای صالح شدن ذریه (صافات، ۱۰۰)؛ عبودیت (انبیاء، ۷۳)؛ توبه (بقره، ۱۲۸).
فقهی	امر به معروف و نهی از منکر (مریم، ۴۳-۴۵)؛ اقامه نماز (انبیاء، ۷۳)؛ امامت و تعلق‌نگرفتن آن به ظالمان (بقره، ۱۲۴)؛ پرداخت زکات (انبیاء، ۷۳).
تجربی	قدرت جسمانی (صافات، ۹۳)؛ حجت و استدلال (انعام، ۸۳)؛ طرح‌داشتن برای امور (انبیاء، ۵۷ و ۵۸)؛ افکار عمومی (ابراهیم، ۷۴)؛ امنیت (انعام، ۸۱)؛ آبادی (ابراهیم، ۳۷)؛ ابعاد ابلاغی و اقدامی رسالت انبیاء (انبیاء، ۵۲-۵۸)؛ دوراندیشی (بقره، ۱۲۸)؛ محبوبیت اجتماعی (ابراهیم، ۳۷)؛ هجرت (انبیاء، ۷۱)؛ به تفکر واداشتن (انبیاء، ۶۴ و صافات، ۸۵-۸۷).

۴-۴. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت داوود علیه السلام

جدول ۷. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت داوود علیه السلام

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	ایمان	کفر/شرک	اساسی	مؤلفه اعتقادی
اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ	صبر	تسلیم	ارزشی	مؤلفه اخلاقی
فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ	قضاوت عادلانه	قضاوت ظالمانه	اساسی	مؤلفه شرعی
وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِيُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ	ساخت محصولات جدید و توجه به صنایع	اعتنا داشتن به فناوری و صنایع جدید	ابزاری/تولیدی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت داوود علیه السلام طبق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۸. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت داوود علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	لزوم تدبّر در قرآن (ص، ۲۹)؛ حکمت (ص، ۲۰)؛ ایمان (ص، ۲۶ و ۲۸)؛ عمل صالح (ص، ۲۸)؛ قیامت و زنده کردن مردگان (انبیاء، ۷۹).
اخلاقی	صبر (ص، ۱۷)؛ اَوَّاب (ص، ۱۷)؛ تسبیح (ص، ۱۸)؛ مقرب بودن (ص، ۲۵)؛ حسن مآب (ص، ۲۵)؛ پیروی نکردن از هوا (ص، ۲۶)؛ تذکّر (ص، ۲۹)؛ شکر (انبیاء، ۸۰).

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
فقهی	قضاوت عادلانه (ص، ۲۶)؛ اجتناب از قضاوت زود هنگام (ص، ۲۳ و ۲۴)؛ لزوم قدرت برتر بودن فرمان‌روایی‌های الهی (ص، ۲۰).
تجربی	نیرومندی (ص، ۱۷)؛ ساخت محصولات جدید و توجه به صنایع (انبیاء، ۸۰ و سبأ، ۱۰)؛ فصل الخطاب بودن نزد افکار عمومی (ص، ۲۰)؛ ملک، حکمت و علم (بقره، ۲۵۱)؛ تربیت و آزمایش (انبیاء، ۷۸)؛ محکم و متقن بودن کار (سبأ، ۱۱).

۴-۵. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت سلیمان علیه السلام

جدول ۹. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت سلیمان علیه السلام

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
أَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ	رضایت خداوند	رضایت نداشتن خداوند	غایی / ارزشی	مؤلفه اعتقادی
وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ	شکرگزاری در برابر نعمت	کفران نعمت	ارزشی	مؤلفه اخلاقی
وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْبِ	قضاوت عادلانه	قضاوت ظالمانه	قضایی	مؤلفه شرعی
وَتَقَعَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهَدْهَدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ	بازرسی و نظارت بر نیروها	رها کردن نیروها	نظارتی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت سلیمان علیه السلام مطابق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۰. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت سلیمان علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	فضل مبین (نمل، ۱۶)؛ عمل صالح (نمل، ۱۹)؛ رضایت خداوند (نمل، ۱۹)؛ تسلیم (نمل، ۳۱)؛ غنی و کریم‌بودن خداوند (نمل، ۴۰)؛ وهابیت خداوند (ص، ۳۵).
اخلاقی	شکرگزاری در برابر نعمت علم (نمل، ۱۵)؛ پیشگامی در خیر (ص، ۳۲)؛ شکرگزاری (نمل، ۱۹)؛ انتقادپذیری (نمل، ۱۹)؛ اواب‌بودن (ص، ۳۰)؛ امین‌بودن (نمل، ۴۰)؛ طلب غفران (ص، ۳۵).
فقهی	قضاوت عادلانه (انبیاء، ۷۸ و ۷۹).
تجربی	نظم و انضباط و سازمان‌دهی (نمل، ۱۷)؛ مهار قدرت (نمل، ۱۹)؛ تسخیر نیروهای غیرعادی (نمل، ۱۷)؛ نامه‌نگاری (نمل، ۲۸)؛ بازرسی و نظارت (نمل، ۲۰)؛ مانور قدرت (نمل، ۴۰ و ۴۱)؛ بازدید شخصی از کم و کیف نیروها (ص، ۳۲)؛ توحیدگرایی و اولویت آن در روابط بین‌الملل (نمل، ۲۵-۲۷)؛ قاطعیت و نظم سازمانی ارتش (نمل، ۲۰)؛ رشد صنایع (سبأ، ۱۲)؛ بهره‌گیری از منابع انسانی غیردینی (سبأ، ۱۳)؛ بررسی گزارش‌ها و اخبار (نمل، ۲۷)؛ زندگی مسالمت‌آمیز انسان‌ها و دیگر موجودات (نمل، ۱۹ و ۱۷)؛ نظام اطلاعاتی قوی (نمل، ۲۲ و ۲۳)؛ ارتش متنوع و قدرتمند (نمل، ۱۷)؛ سرعت در انجام کارها (نمل، ۳۹ و ۴۰)؛ شایسته‌سالاری (نمل، ۴۰)؛ اهمیت اطلاعات برون‌مرزی و قاطعیت نیروهای اطلاعاتی (نمل، ۲۲ و ۲۳)؛ وراثت (نمل، ۱۶)؛ علم (نمل، ۱۵)؛ مشورت (نمل، ۳۲).

۴-۶. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت نوح علیه السلام

جدول ۱۱. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت نوح علیه السلام

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ	توحید	طاغوت	جبهه‌ای / زیر ساختی	مؤلفه اعتقادی
أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا	تقوا	هوای نفس	معنوی	مؤلفه اخلاقی
إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ	تقدم ضابطه بر رابطه	تقدم رابطه بر ضابطه	تقنینی / تعهدی	مؤلفه شرعی
قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا	پاسخ همه جانبه به شبهات و اتهامات	پاسخ ناقص و ناکافی به شبهات	تبلیغی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت نوح علیه السلام مطابق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۲. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت نوح علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	نذیر (نوح، ۲)؛ عبودیت (نوح، ۳)؛ توحید (مؤمنون، ۲۳)؛ تبعیت (نوح، ۳)؛ لقاء رب (هود، ۲۹).
اخلاقی	صبر (هود، ۴۹)؛ تقوا (نوح، ۳)؛ استغفار (نوح، ۱۰)؛ دعا برای خود و فرزندان و مؤمنان و مؤمنات (نوح، ۲۸)؛ حمد و شکرگزاری (مؤمنون، ۲۸).

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
فقهی	تأخیر نکردن در اجل خداوند (نوح، ۴)؛ تقدّم ضابطه بر رابطه (هود، ۴۶).
تجربی	لزوم پیگیری پیوسته برنامه‌های نجات جامعه و حل مشکلات آنها با استفاده از ابزارها و اشکال مختلف (نوح، ۵)؛ لزوم پاسخ همه‌جانبه به شبهات و اتهام‌های دشمنان (هود، ۳۲)؛ ملاک نبودن ثروت در امر تبلیغ دین و سیاست‌گذاری فرهنگی (هود، ۲۹)؛ کشتی‌سازی (هود، ۳۷)؛ بهره‌مندی دنیوی کفار و مؤمنان (هود، ۴۸).

۴-۷. مؤلفه‌های حکمرانی حضرت عیسی علیه السلام

جدول ۱۳. نمونه کدزنی آیات مرتبط با حضرت عیسی علیه السلام

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ	ربوبیت و عبودیت خداوند	کفر / شرک	اساسی / زیرساختی	مؤلفه اعتقادی
قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ	نوع دوستی	بی تفاوتی	امیدآفرین	مؤلفه اخلاقی
وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا	صلوات و زکات	ترک صلوات و نپرداختن زکات	عبادی و خدماتی	مؤلفه شرعی
وَأُبرئ الأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِ الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ	سلامت و شفا	بیماری و مرگ	جسمانی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت عیسی علیه السلام مطابق تقسیم‌بندی

پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۴. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی حضرت عیسی علیه السلام

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	اطاعت (آل عمران، ۵۰)؛ ربّ (آل عمران، ۵۱)؛ ایمان (آل عمران، ۵۳)؛ اسلام (آل عمران، ۵۲)؛ پیروی از رسول (آل عمران، ۵۳)؛ نصرت الهی (آل عمران، ۵۲)؛ ربوبیت و عبودیت خداوند (آل عمران، ۵۱ و مریم، ۳۰)؛ نبوت (مریم، ۳۰)؛ با برکت بودن (مریم، ۳۱).
اخلاقی	تقوا (آل عمران، ۵۰)؛ عبد خدا بودن (مریم، ۳۰)؛ نوع دوستی (یس، ۲۶)؛ مصاحبت با مردم (آل عمران، ۴۶)؛ صالح بودن (آل عمران، ۴۶)؛ صداقت (مائده، ۱۱۹)؛ نیکی به والدین (مریم، ۳۲)؛ شقی و جبار نبودن (مریم، ۳۲)؛ آبرومند بودن (آل عمران، ۴۵).
فقهی	صراط مستقیم (زخرف، ۶۱)؛ لزوم رعایت حد اعتدال حکومت (زخرف، ۶۳)؛ صلات و زکات (مریم، ۳۱).
تجربی	مبارزه با خرافات و جهل (مائده، ۱۱۶)؛ مبارزه با آسیب‌های وارد بر دین (زخرف، ۶۳ و آل عمران، ۵۲)؛ سلامت و شفا (آل عمران، ۴۹)؛ ارتباط (تشکیلات) (آل عمران، ۵۲)؛ راهبردهای تبلیغی (یس، ۱۴ و ۱۳)؛ حکمت و علم (آل عمران، ۴۸).

۴-۸. مؤلفه‌های حکمرانی جناب ذوالقرنین

جدول ۱۵. نمونه کدزنی آیات مرتبط با ذوالقرنین

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ	ایمان	کفر / شرک	اساسی / زیر ساختی	مؤلفه اعتقادی
قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي	رحمت دانستن ارائه خدمات عمومی به جامعه	از خود دانستن توفیق خدمت	خدمت‌مندی	مؤلفه اخلاقی

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يَسْرًا	قوانین منعطف و آسان	قوانین سخت گیرانه	تقنینی	مؤلفه شرعی
آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قَطْرًا	فناوری و پیشرفت	عقب ماندگی و بی توجهی به صنایع	تولیدی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی ذوالقرنین مطابق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۶. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی ذوالقرنین

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	ایمان و عمل صالح (کهف، ۸۸)؛ حق بودن وعده خداوند (کهف، ۹۸).
اخلاقی	رحمت دانستن ارائه خدمات عمومی به جامعه (کهف، ۹۸)
فقهی	قوانین منعطف و آسان (کهف، ۸۸)
تجربی	استفاده از اسباب و مسببات (کهف، ۸۵)؛ فناوری و پیشرفت (کهف، ۹۶)؛ دریافت نکردن وجه از مردم برای تأمین امنیت (کهف، ۹۵)؛ استفاده از ابزار (کهف، ۹۶)؛ استحکامات (کهف، ۹۶)؛ تولید با کیفیت عالی (کهف، ۹۶)؛ ایجاد امنیت (کهف، ۹۷)؛ ساخت سدّ (کهف، ۹۶)؛ هنر مدیریت (کهف، ۸۶-۹۵)؛ مشارکت مردم (کهف، ۹۵)؛ تأمین امنیت مرزها: وظیفه حکومت (کهف، ۹۵)؛ فقرزدایی (کهف، ۹۰)؛ تعجیل حکومت در تشویق جامعه و عجله نکردن در تنبیه و کیفر (کهف، ۸۷ و ۸۸)؛

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
	بهره‌وری و اثربخشی و کارایی و کارآمدی (کهف، ۸۶-۹۶)؛ سرعت تصمیم‌گیری و اقدام (کهف، ۸۶-۹۸)؛ تشویق مردم در جهت تولید عمل صالح (کهف، ۸۸ و ۹۵).

۹-۴. مؤلفه‌های حکمرانی جناب سموئیل (طالوت)

جدول ۱۷. نمونه کدزنی آیات مرتبط با طالوت

آیات	مفهوم اولیه	مفهوم متضاد	نوع مفهوم	مؤلفه محوری
كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ	نسبت دادن همه‌پروزی‌ها به خداوند	نسبت دادن پیروزی‌ها به خود	غیبی / مددی	مؤلفه اعتقادی
رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَبَثِّ أَعْدَانَنَا	صبر و مقاومت	تسلیم شدن	غیبی / مددی	مؤلفه اخلاقی
وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ	لزوم دفع کافران توسط مؤمنان	تسلیم شدن در مقابل کافران	حکمی / مقوم / سیاستی / رویکردی	مؤلفه شرعی
إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ بِنِيٍّ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ اِغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ	آزمایش لشگریان	بی‌خیال بودن به لشگریان	روشی / تاکتیکی	مؤلفه تجربی

دیگر مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی جناب طالوت مطابق تقسیم‌بندی پیش گفته (اعتقادی، اخلاقی، فقهی و تجربی) در جدول زیر آمده است.

جدول ۱۸. مؤلفه‌های مستخرج از حکمرانی طالبوت

مؤلفه‌ها	مفهوم برگرفته و آدرس آیات
اعتقادی	نسبت داشتن همهٔ پیروزی‌ها به خداوند (بقره، ۲۴۹)؛ امتحانات سیاسی، اقتصادی و نظامی خداوند (بقره، ۲۴۶-۲۵۱)
اخلاقی	دعا؛ ملازم عمل (بقره، ۲۵۰)؛ صبر و مقاومت (بقره، ۲۵۰)؛ تثبیت قدم (بقره، ۲۵۰)
فقهی	لزوم دفع کافران توسط مؤمنان (بقره، ۲۵۱)
تجربی	آزمایش لشکریان (بقره، ۲۴۹)؛ استفادهٔ صحیح از میراث بر جای مانده از گذشتگان (بقره، ۲۴۸)؛ تقدّم علم بر قدرت جسمانی (بقره، ۲۴۷)؛ شایسته‌سالاری و ملاک‌های آن (بقره، ۲۴۷)؛ احتمال عدم مطابقت شعارها با عملکردهای افراد (بقره، ۲۴۹)؛ علم و قدرت بدنی؛ دو شرط لازم برای پادشاهی (بقره، ۲۴۷)

۵. یافته‌های پژوهش: ابعاد چهارگانه حکمرانی در روایت‌های قرآنی انبیا

تحلیل نظام‌مند مؤلفه‌های حکمرانی مستخرج از آیات مرتبط با سیرهٔ انبیای پیشین نشان می‌دهد که الگوی حکمرانی قرآنی برآمده از این روایت‌ها، دارای یک ساختار مفهومی منسجم است که می‌توان آن را در قالب چهار بُعد اصلی و به هم پیوسته صورت‌بندی کرد. این ابعاد که به عنوان مضامین فراگیر از تحلیل داده‌ها حاصل شده‌اند، چارچوب کلی این الگو را تشکیل می‌دهند و هر یک جنبه‌ای اساسی از چیستی و چگونگی راهبری جامعه از منظر قرآن را روشن می‌سازند. در ادامه هر یک از این ابعاد توضیح داده می‌شوند:

۵-۱. بعد اعتقادی: بنیاد هستی‌شناختی و مشروعیت‌بخش حکمرانی

نخستین و بنیادین‌ترین بُعد حکمرانی در این الگو، به حوزهٔ باورها، جهان‌بینی و مبانی اعتقادی حاکم بر نظام سیاسی و اجتماعی مربوط می‌شود. اصل توحید (اعتقاد به یگانگی خداوند در خالقیت، ربوبیت و حاکمیت) به عنوان دالّ مرکزی، شالودهٔ این بُعد را تشکیل می‌دهد. حکمرانی مطلوب قرآنی، اساساً «حکمرانی توحیدی» است؛ به این معنا که هم

کارگزاران (حاکمان و رهبران) و هم جامعه (امت) باید جهت گیری و عملکرد خود را بر مبنای این اصل تنظیم کنند. این بُعد، منبع غایی مشروعیت را در اراده و فرمان الهی قرار می دهد و حاکمیت بشری را نوعی امانت و جانشینی (خلافت) از سوی خداوند تلقی می کند؛ بنابراین هدف اصلی حکمرانی در این بُعد، تحقق حاکمیت ارزش های الهی در جامعه و مقابله با مظاهر شرک و طغیان (طاغوت) است. مؤلفه هایی چون ایمان به مبدأ و معاد، تسلیم در برابر امر الهی، امید به نصرت خداوند و هدف گذاری مبتنی بر فلاح و رستگاری، ذیل این بُعد قرار می گیرند و جهت گیری کلی نظام حکمرانی را تعیین می کنند.

۵-۲. بُعد اخلاقی: چارچوب هنجاری و فضیلت محور حکمرانی

دومین بُعد بر اصول و ارزش های اخلاقی به عنوان چارچوب هنجاری حاکم بر کنش های فردی و جمعی در عرصه حکمرانی تأکید دارد. حکمرانی قرآنی، به لحاظ ماهوی فضیلت محور است و تحقق آن مستلزم پای بندی حاکمان و جامعه به مجموعه ای از فضایل و پرهیز از رذایل اخلاقی است. این بُعد صرفاً به اخلاق فردی حاکمان محدود نمی شود؛ بلکه بر نهادهای ارزش های همچون عدالت به عنوان محوری ترین اصل، امانت داری در قبال مسئولیت ها و منابع عمومی، صداقت در گفتار و کردار، احسان و نیکوکاری، صبر و استقامت، تواضع، شفقت و رحمت به مردم و عفت و پاکدامنی در تمام سطوح نظام حکمرانی تأکید می ورزد. حکمرانی اخلاقی در پی آن است که روابط قدرت و مناسبات اجتماعی بر پایه این فضایل شکل گیرد و از مفاسدی چون ظلم، خیانت، دروغ و تکبر پیراسته شود تا جامعه ای سالم و اخلاق مدار پدید آید.

۵-۳. بُعد فقهی: چارچوب حقوقی و قانون محور حکمرانی

سومین بُعد به نظام حقوقی و قوانین الهی (شریعت) به عنوان چارچوب تنظیم گر روابط اجتماعی، سیاسی و اقتصادی می پردازد. اصل بنیادین در این بُعد، حاکمیت قانون الهی است که در آیاتی مانند «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» (یوسف: ۴۰، ۶۷) تجلی یافته است. حکمرانی فقهی یا شرعی به معنای التزام عملی به احکام، حدود و دستورات خداوند در

اداره امور جامعه است. این بُعد کارکرد قانون‌گذاری (تقنین)، قضاوت (قضاء) و اجرا (تنفیذ) را در چارچوب شریعت الهی تعریف می‌کند و بر لزوم اجرای واجبات (مانند اقامه نماز، ایتاء زکات، امر به معروف و نهی از منکر که دارای کارکردهای اجتماعی مهمی هستند) و ترک محرمات تأکید دارد. این چارچوب حقوقی، ضمن تعیین حقوق و تکالیف حاکمان و شهروندان، مانع از خودکامگی و اعمال سلیقه‌های شخصی در اداره امور می‌شود و مبنایی برای استقرار نظم و عدالت در جامعه فراهم می‌آورد.

۴-۵. بعد تجربی: جنبه کارآمدی و عقلانیت عملی حکمرانی

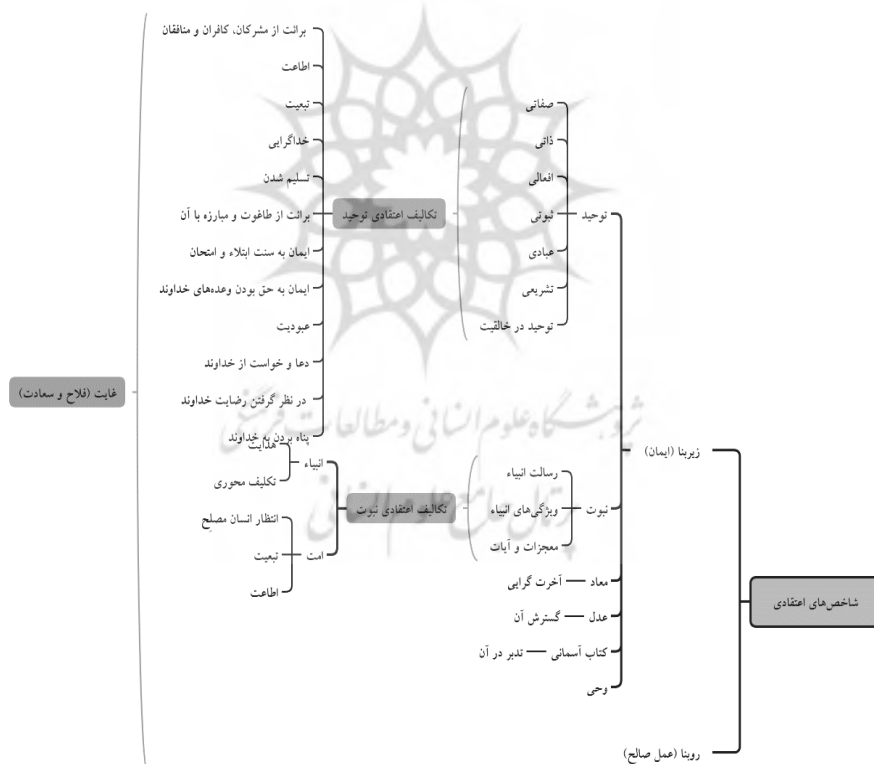
چهارمین بُعد به اهمیت دانش، تجربه، عقلانیت عملی، حکمت و کارآمدی در فرایند حکمرانی اشاره دارد. این بُعد نشان می‌دهد که حکمرانی مطلوب از منظر قرآن، صرفاً امری انتزاعی و معنوی نیست؛ بلکه مستلزم به‌کارگیری مهارت‌ها، فنون، تدبیر و برنامه‌ریزی برای اداره مؤثر امور دنیوی جامعه است. مؤلفه‌هایی که ذیل این بُعد قرار می‌گیرند، لزوماً ماهیت صرف دینی ندارند و می‌توانند شامل تجربیات موفق بشری هم باشند؛ مشروط بر آنکه در چارچوب اصول اعتقادی و اخلاقی پیشین قرار گیرند و با آنها در تضاد نباشند. قرآن با آوردن نمونه‌هایی همچون علم و مدیریت اقتصادی حضرت یوسف علیه السلام، صنعت و مهارت حضرت داوود علیه السلام، سازماندهی و بهره‌گیری از امکانات متنوع توسط حضرت سلیمان علیه السلام و حکمت و تدبیر ذوالقرنین در سدسازی و تأمین امنیت، بر اهمیت این جنبه از حکمرانی صحنه می‌گذارد. این بُعد شاخص‌هایی همچون شایسته‌سالاری، برنامه‌ریزی راهبردی، مدیریت منابع، تأمین امنیت، توسعه فناوری، مشورت، پاسخگویی و توجه به شرایط و مقتضیات زمان و مکان را شامل می‌شود. درواقع حکمرانی تجربی/عرفی، بُعد عملیاتی و معطوف به کارآمدی نظام حکمرانی است که تحقق اهداف ابعاد دیگر را تسهیل می‌کند.

این چهار بُعد در عمل از یکدیگر جدا نیستند و در یک رابطه تعاملی و هم‌افزا، الگوی جامع حکمرانی توحیدی را شکل می‌دهند. درک این ابعاد و مؤلفه‌های هر کدام، مبنای تحلیل‌های بعدی در این پژوهش خواهد بود.

۶. تحلیل و تبیین ابعاد چهارگانه حکمرانی قرآنی

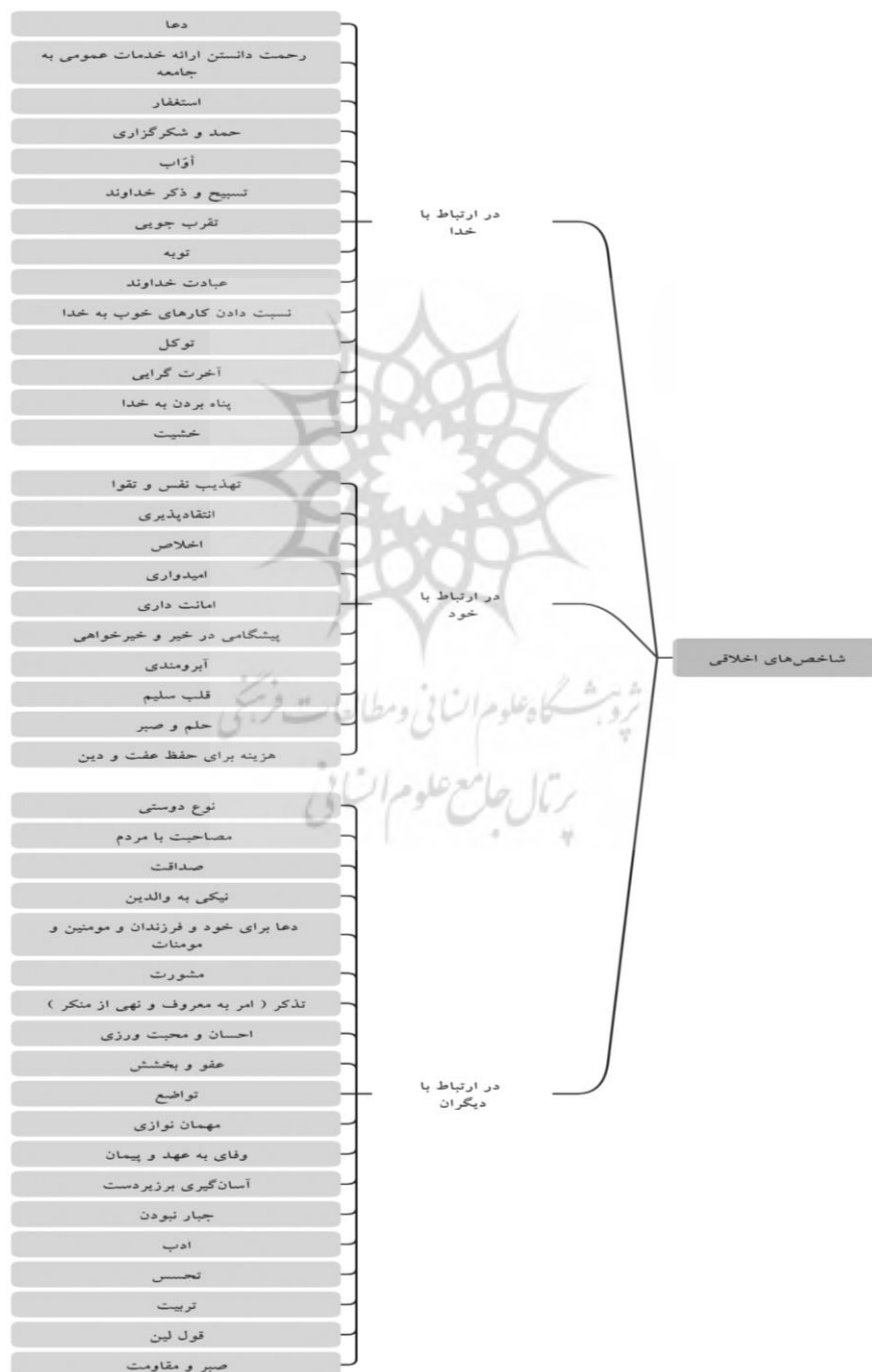
پس از استخراج مؤلفه‌های حکمرانی از روایت‌های قرآنی انبیا و دسته‌بندی آنها در چهار بُعد اصلی، این بخش به تحلیل عمیق‌تر ماهیت، کارکرد و ارتباط متقابل این ابعاد می‌پردازد. هدف، نشان‌دادن چگونگی شکل‌گیری یک الگوی منسجم از حکمرانی توحیدی از دل این ابعاد به‌هم پیوسته است.

مؤلفه‌های اعتقادی مستخرج از حکمرانی قرآنی، در دو بخش زیربنایی (ایمان) و روبنایی (عمل صالح) قرار می‌گیرند که هدف غایی آن، فلاح و رستگاری انسان است. در نمودار زیر ابعاد حکمرانی اعتقادی به همراه تکالیف اعتقادی برآمده از آنها ارائه می‌گردد.

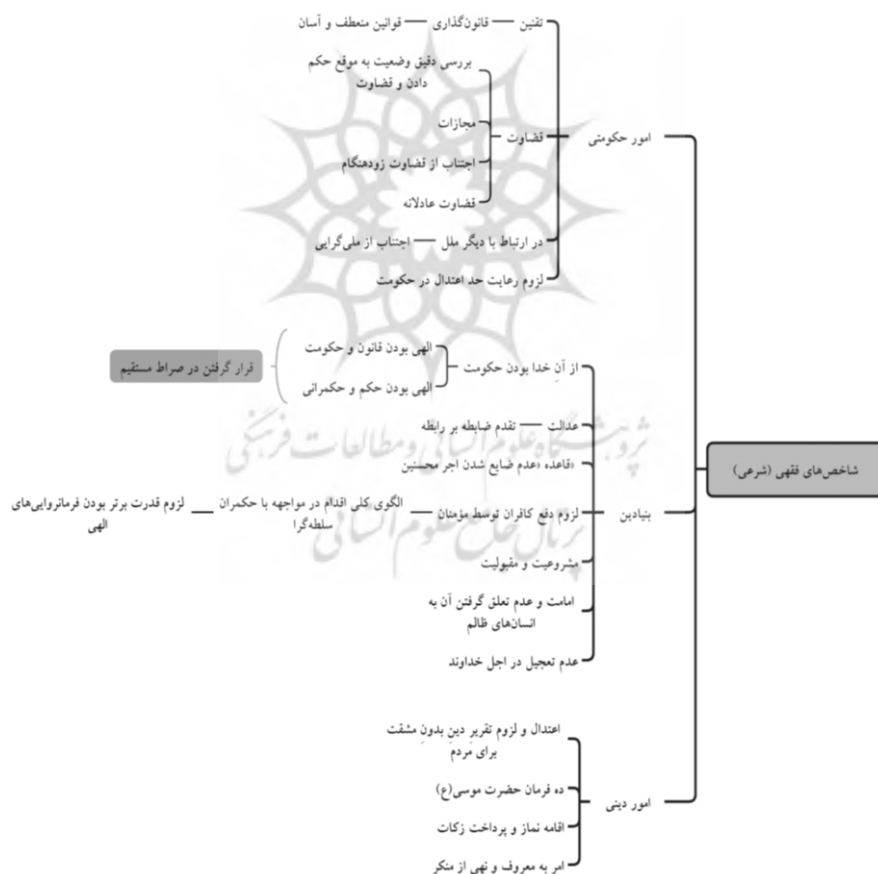

مؤلفه‌های اخلاقی که از آیات مورد بررسی به دست آمده‌اند، به دو صورت سلبی

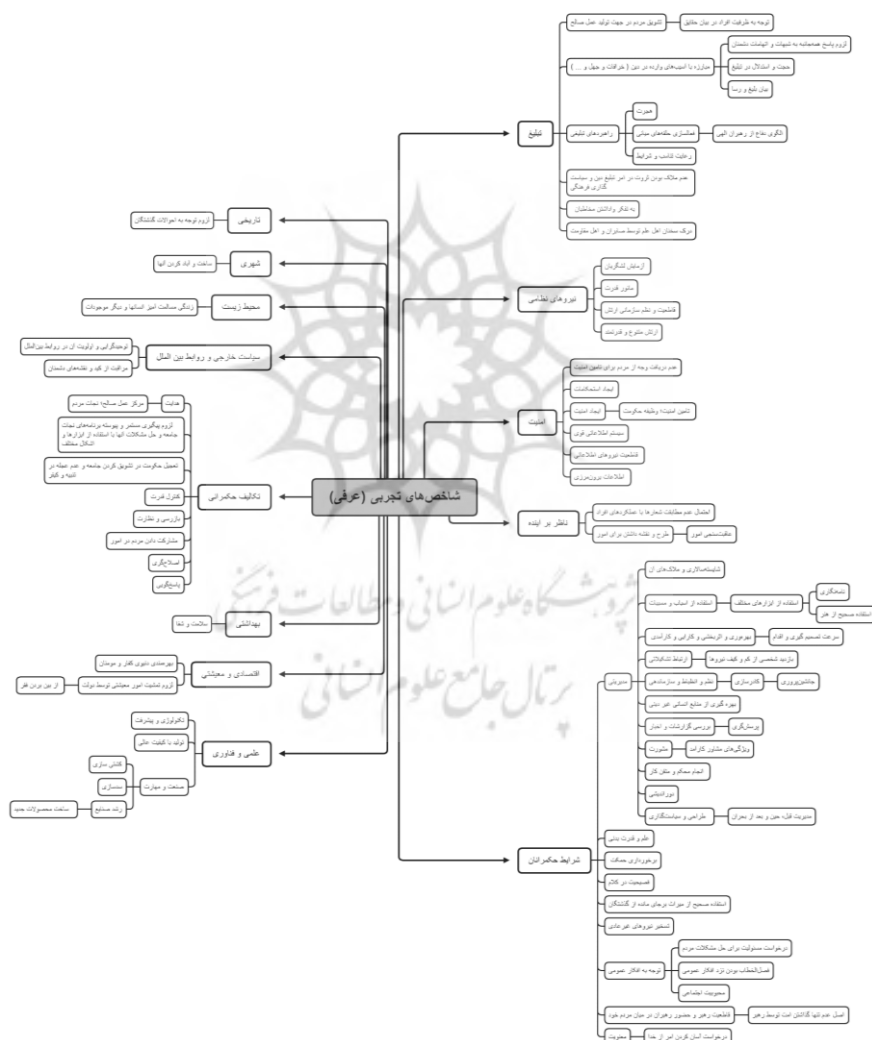
دوری از رذایل) و ایجابی (فضیلت‌گرایی) می‌باشند. این شاخص‌ها در ارتباط با خداوند (اخلاق الهی)، در ارتباط با خود (اخلاق شخصی) و در ارتباط با دیگران (اخلاق اجتماعی) شکل می‌گیرند. در نمودار زیر مؤلفه‌های اخلاقی در حکمرانی قرآنی ارائه شده است.

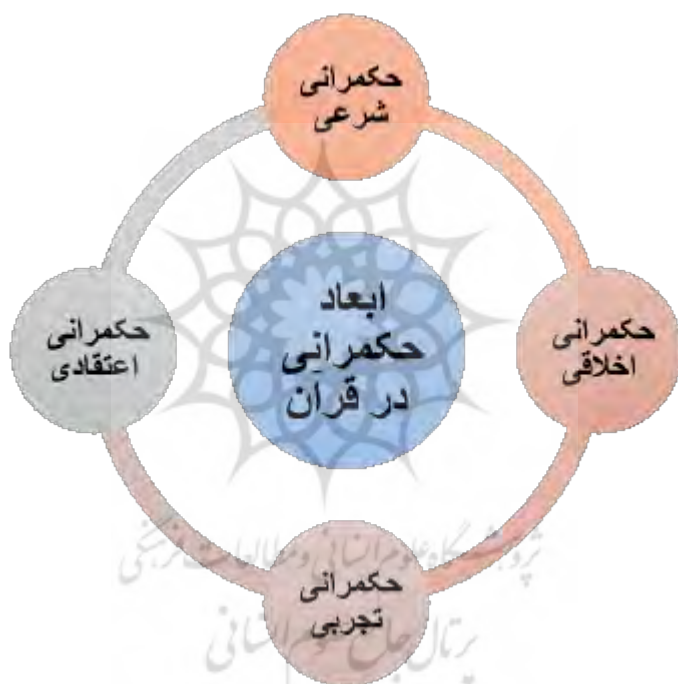
مؤلفه‌های شرعی و فقهی، دسته سوم ابعاد حکمرانی در قرآن را در بر می‌گیرند. این مؤلفه‌ها به حوزه‌های بنیادین، امور حکومت و امور دینی مربوطند که در نمودار زیر ارائه شده است:

مؤلفه‌های تجربی یا عُرفی، شاخص‌هایی هستند که در مکاتب غیردینی نیز یافت می‌شوند؛ اما این‌گونه نیست که الزاماً در دین مطرح شده باشند و از این حیث که مورد ردع شارع نبوده‌اند می‌توانند به کار آیند. در نمودار زیر به این مؤلفه‌ها اشاره شده است:

اگر حکمرانی را با ادبیات درون‌دینی تحلیل و تفسیر کنیم، باید گفت که حکمرانی قرآنی، مشتمل بر چهار رویکرد در حکمرانی است که از یک حقیقت واحد برخوردارند. این چهار رویکرد در حوزه‌های اعتقادات (حکمرانی اعتقادی)، اخلاقیات (حکمرانی اخلاقی)، فقه و شرع (حکمرانی فقهی) و عُرف و تجربه (حکمرانی تجربی) جاری و ساری می‌گردد:

شکل ۱. ابعاد حکمرانی در قرآن

۶-۱. حکمرانی اعتقادی: بنیاد هستی‌شناختی و جهت‌دهنده

این بُعد زیربنای کل نظام حکمرانی در الگوی قرآنی را تشکیل می‌دهد. همان‌طور که از تحلیل‌ها برآمد، اصل توحید (محوریت خداوند در هستی و حاکمیت) و ایمان به

مبانی دین (نبوت، معاد، وحی)، نقطه عزیمت و جهت‌گیری اصلی حکمرانی است. حکمرانی اعتقادی صرفاً مجموعه‌ای از باورهای فردی نیست؛ بلکه یک پارادایم است که منبع غایی مشروعیت، هدف غایی و مسئولیت نهایی را تعریف می‌کند. این بُعد حکمرانی را از یک امر صرفاً دنیوی و معطوف به قدرت، به یک امانت و مسئولیت الهی تبدیل می‌کند که در آن، حاکمان و جامعه موظف به حرکت از وضعیت شرک‌آلود یا غفلت‌زده (مبدأ) به سوی تحقق کامل توحید و عبودیت (مقصد) هستند. تقابل بنیادین میان «حکمرانی توحیدی» و «حکمرانی طاغوتی» که در آیاتی مانند «اغْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ» (نحل، ۳۶) تبلور یافته، نشان‌کارکرد اصلی این بُعد در تعیین جبهه‌بندی ارزشی و سیاسی نظام حکمرانی است. این بُعد جهت‌گیری کلی سیاست‌ها و اقدامات را به سمت تحقق ارزش‌های الهی سوق می‌دهد و مانع از اصالت‌یافتن منافع مادی صرف یا قدرت‌طلبی می‌شود.

۲-۶. حکمرانی اخلاقی: چارچوب هنجاری و فضیلت‌محور

اخلاق در الگوی حکمرانی قرآنی، نه امری حاشیه‌ای یا شخصی، بلکه جوهره و روحی است که در کالبد نظام حکمرانی دمیده می‌شود. این بُعد بر ضرورت حاکمیت فضایل اخلاقی و زدودن رذایل در تمام سطوح تعاملات اجتماعی و سیاسی تأکید دارد. حکمرانی اخلاقی، یک حکمرانی فضیلت‌محور است که در آن، صفاتی همچون عدالت، امانت‌داری، صداقت، رحمت، صبر، شجاعت و تواضع، هم به عنوان ویژگی‌های مطلوب کارگزاران و هم به عنوان هنجارهای حاکم بر روابط قدرت و مناسبات اجتماعی، نقشی محوری ایفا می‌کنند.

این بُعد در سه سطح عمل می‌کند: رابطه با خدا (تقوا، اخلاص، توکل)، رابطه با خود (خویشترداری، تزکیه نفس) و رابطه با دیگران (عدالت‌ورزی، احسان، خدمت). هدف این بُعد، حرکت از وضعیت حاکمیت رذایل و هوای نفس (مبدأ) به سمت تحقق جامعه‌ای مبتنی بر فضایل اخلاقی (مقصد) است که در آن، اعتماد عمومی، همبستگی اجتماعی و کرامت انسانی حفظ و تقویت شود.

۶-۳. حکمرانی فقهی: ساختار حقوقی و تنظیم‌گر

اگر بُعد اعتقادی جهت‌گیری و بُعد اخلاقی روح حاکم بر نظام را تعیین می‌کنند، بُعد فقهی/شرعی، چارچوب حقوقی، قوانین و مقررات عملی آن را فراهم می‌آورد. این بُعد بر لزوم پای‌بندی به شریعت الهی به عنوان منبع قانون‌گذاری، قضاوت و تنظیم روابط اجتماعی تأکید دارد. حکمرانی فقهی به معنای پیاده‌سازی احکام و دستورات الهی در عرصه‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی است؛ از عبادات با کارکرد اجتماعی (نماز، زکات) گرفته تا قوانین مربوط به قضاوت عادلانه، قراردادهای مجازات‌ها و حدود روابط بین‌الملل.

کارکرد اصلی این بُعد، ایجاد نظم، استقرار عدالت عینی، تعریف حقوق و تکالیف و تحدید قدرت بر اساس معیارهای الهی است. هدف، حرکت از وضعیت بی‌قانونی، هرج‌ومرج یا حاکمیت قوانین غیرالهی (مبدأ) به سمت استقرار کامل نظام حقوقی اسلام (مقصد) است که ضامن حقوق افراد و حافظ مصالح عمومی جامعه باشد.

۶-۴. حکمرانی تجربی: بُعد کارآمدی و عقلانیت عملی

این بُعد به اهمیت عقلانیت ابزاری، دانش، تجربه، مهارت، تدبیر و کارآمدی در اداره امور جامعه می‌پردازد. حکمرانی مطلوب قرآنی، ضمن تأکید بر مبانی اعتقادی، اخلاقی و شرعی، هرگز نافی لزوم کاربرست دستاوردهای مثبت تجربه بشری و عقل عملی برای حل مسائل واقعی و بهبود کیفیت زندگی مردم نیست. روایت‌های قرآن از مدیریت اقتصادی یوسف علیه السلام، صنعتگری داوود علیه السلام، سازماندهی پیشرفته سلیمان علیه السلام و تدبیر نظامی و عمرانی ذوالقرنین، همگی مؤید اهمیت این بُعد هستند.

حکمرانی تجربی شامل استفاده از فناوری، روش‌های مدیریتی کارآمد، برنامه‌ریزی، تأمین امنیت، توسعه اقتصادی، مشارکت عمومی و بهره‌گیری از علوم و فنون مختلف می‌شود؛ مشروط بر آنکه این ابزارها و روش‌ها در خدمت اهداف متعالی نظام حکمرانی توحیدی قرار گیرند و با اصول اعتقادی، اخلاقی و شرعی آن در تضاد نباشند. این بُعد

انعطاف‌پذیری و پویایی الگو را نشان می‌دهد و امکان پاسخ‌گویی به نیازها و شرایط متغیر زمان و مکان را فراهم می‌آورد. هدف، حرکت از ناکارآمدی و عقب‌ماندگی (مبدأ) به سمت کارآمدی، پیشرفت و اقتدار مبتنی بر علم و تجربه (مقصد) در چارچوب ارزش‌های الهی است.

۵-۶. تعامل و یکپارچگی ابعاد: به‌سوی الگوی جامع حکمرانی اسلامی

تحلیل نهایی نشان می‌دهد که این چهار بُعد، اجزای جداگانه و مستقل نیستند؛ بلکه وجوه مختلف یک حقیقت واحد، یعنی «حکمرانی مطلوب از منظر قرآن» را تشکیل می‌دهند. این ابعاد چهارگانه حکمرانی در تعاملی پویا و هم‌افزا قرار دارند و یکدیگر را تکمیل و تقویت می‌کنند:

- بُعد اعتقادی، بنیاد و جهت‌دهنده کل نظام حکمرانی است.
 - بُعد اخلاقی، روح حاکم و تنظیم‌کننده هنجاری آن است.
 - بُعد فقهی/شرعی، چارچوب حقوقی و ساختاری آن را فراهم می‌آورد.
 - بُعد تجربی/عرفی، ابزارها و روش‌های عملیاتی و کارآمدی آن را تأمین می‌کند.
- هیچ‌یک از این ابعاد به‌تنهایی نمی‌تواند الگوی کامل حکمرانی قرآنی را محقق سازد. حکمرانی صرفاً اعتقادی بدون توجه به اخلاق، قانون و کارآمدی، ناکارآمد و چه‌بسا آسیب‌زا باشد. حکمرانی صرفاً اخلاقی بدون پشتوانه اعتقادی و قانونی، ضمانت اجرایی ندارد. حکمرانی صرفاً قانونی بدون روح اخلاق و جهت‌گیری اعتقادی، به ساختاری خشک تبدیل می‌شود و حکمرانی صرفاً تجربی و کارآمد بدون چارچوب ارزشی و قانونی، می‌تواند به ابزاری در خدمت اهداف ناصالح بدل گردد.
- بنابراین حکمرانی اسلامی مطلوب، حاصل ترکیب و تعامل هماهنگ این چهار بُعد است: حکمرانی‌ای که هم توحیدمحور است (اعتقادی)، هم فضیلت‌گرا (اخلاقی)، هم قانون‌مدار (شرعی) و هم کارآمد و خردمندانه (تجربی/عرفی). این الگوی یکپارچه، هدف نهایی خود را تحقق عدالت همه‌جانبه و سعادت مادی و معنوی انسان در مسیر عبودیت خداوند می‌داند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف استخراج و تحلیل مؤلفه‌ها و ابعاد حکمرانی در قرآن کریم، با تمرکز بر مطالعه روایت‌های انبیای الهی پیش از اسلام و با بهره‌گیری از روش‌شناسی ترکیبی تحلیل مضمون و تحلیل مفهومی (مفاهیم متضاد) به انجام رسید. یافته‌های اصلی تحقیق نشان می‌دهد که الگوی حکمرانی برآمده از این متون، یک نظام مفهومی چهاربعدی و یکپارچه را ارائه می‌دهد که شامل ابعاد اعتقادی، اخلاقی، فقهی/شرعی و تجربی/عرفی است.

تحلیل‌ها نشان داد که هر یک از این ابعاد، مجموعه‌ای غنی از مؤلفه‌ها و مفاهیم (با کارکردهای متنوع: بنیادین، هنجاری، حقوقی، عملیاتی، ارزشی و...) را در بر می‌گیرد که در تعامل با یکدیگر، شاکله اصلی این مدل حکمرانی را می‌سازند:

- بُعد اعتقادی با محوریت توحید، ایمان و عمل صالح، زیربنای هستی‌شناختی، منبع غایی مشروعیت و جهت‌گیری کلی نظام به سوی فلاح و سعادت را تعیین می‌کند.
- بُعد اخلاقی با تأکید بر فضایل محوری همچون عدالت، امانت، صداقت و رحمت در سطوح مختلف (نسبت به خدا، خود و دیگران)، چارچوب هنجاری و رویکرد فضیلت‌محور حکمرانی را مشخص می‌سازد.

- بُعد فقهی/شرعی با تأکید بر حاکمیت قانون الهی و التزام به احکام در امور بنیادین، حکومتی و دینی، ساختار حقوقی و تنظیم‌گر روابط اجتماعی و سیاسی را ارائه می‌دهد (این سه بُعد با ارکان سه‌گانه دین، یعنی اعتقادات، اخلاق و احکام، همخوانی دارند و نشان جامعیت نگاه دینی به حکمرانی هستند).

- بُعد تجربی/عرفی با صحنه‌گذاشتن بر اهمیت عقلانیت عملی، دانش، مهارت، برنامه‌ریزی و استفاده از تجربه‌های بشری (در زمینه‌هایی چون مدیریت، امنیت، اقتصاد، فناوری و...)، بر لزوم کارآمدی و پاسخگویی به نیازهای واقعی جامعه در چارچوب ارزش‌های الهی تأکید می‌ورزد.

این پژوهش با ارائه یک مدل ساختارمند از حکمرانی توحیدی مستخرج از قرآن،

چند دلالت مهم نظری و عملی دارد:

۱. غنای مفهومی منابع دینی نشان می‌دهد که قرآن کریم، ورای یک متن صرفاً عبادی یا حقوقی، ظرفیت بالایی برای نظریه‌پردازی در حوزه سیاست و حکمرانی دارد و می‌تواند چنان منبعی برای الهام‌گیری الگوهای بدیل یا مکمل برای نظریه‌های رایج حکمرانی مورد توجه قرار گیرد.

۲. برخلاف برخی رویکردهای سکولار که دین و اخلاق را از حوزه عمومی و حکمرانی جدا می‌کنند، الگوی مستخرج بر پیوند ذاتی و ناگسستنی میان ایمان، اخلاق، قانون و عقلانیت عملی تأکید دارد و حکمرانی مطلوب را حاصل تعامل هماهنگ این ابعاد می‌داند.

۳. این مدل چهاربعدی با تأکید هم‌زمان بر مشروعیت الهی (پاسخ به بحران مشروعیت)، فضایل اخلاقی (پاسخ به بحران فساد و بی‌اخلاقی سیاسی)، حاکمیت قانون (پاسخ به خودکامگی و بی‌نظمی) و کارآمدی عملی (پاسخ به ناکارآمدی)، می‌تواند بینش‌های ارزشمندی برای مواجهه با چالش‌های پیچیده حکمرانی در جهان معاصر، به‌ویژه در جوامع اسلامی ارائه دهد. کاربست اصول برآمده از این الگو در فرایندهای خط‌مشی‌گذاری و اداره امور عمومی، پتانسیل ارتقای کیفیت حکمرانی در چارچوب‌های ارزشی اسلامی را دارد.

این پژوهش بر روایت‌های انبیای پیش از اسلام متمرکز بود. پیشنهاد می‌شود تحقیقات آتی، این تحلیل را به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و دوران پس از ایشان (به‌ویژه سیره امام علی علیه السلام در نهج‌البلاغه) گسترش دهند تا تصویری کامل‌تر از تطور و تکامل الگوی حکمرانی اسلامی به دست آید.

فهرست منابع

* قرآن کریم

** نهج البلاغه

ابن فارس، ا. (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ج ۲.
ایزدبخش و جوادی. (۲۰۲۰). مدل حکمرانی در قرآن کریم؛ براساس کلیدواژه تبعیت.
تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۶(۳)، ۲۷-۵۶.

جوهری، ا. (بی تا). شمس العلوم. (ج ۴). دمشق: دارالفکر.
خامنه‌ای، س.ع. (۱۳۷۹/۰۱/۰۶). بیانات در اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حضرت رضا (ع)،
قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3001>

خامنه‌ای، س.ع. (۱۳۹۹/۱۲/۲۱). بیانات در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث. قابل
دسترس در: <https://khl.ink/f/47510>

خمینی، ر.ا. (۱۳۷۸). صحیفه امام. (ج ۱۳). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
خمینی، ر.ا. (۱۳۹۱). شرح حدیث جنود عقل و جهل. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام
خمینی.

درزی، ق؛ صدریه، پ. (۱۳۹۴). نگرشی میان رشته‌ای به حکمرانی خوب؛ زمینه‌مندسازی
حکمرانی خوب در قرآن و نهج البلاغه. پژوهش‌های نهج البلاغه، ۱۴(۳)، صص. ۱۰۳-
۱۲۶.

راغب اصفهانی، ح. (۱۴۱۶ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
زبیدی، م.م. (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس. (ج ۱۳). بیروت: دارالفکر.
زمخشری، م. (۱۳۸۶). مقدمة الأدب. تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.
شیخ‌زاده، م؛ تسلیمی، م.س؛ عابدی جعفری، ح؛ فقیهی، ا. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه
مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه

- مدیریت راهبردی، ۵(۱۰)، صص. ۱۵۱-۱۹۸.
- صحرائی، ع.ر؛ محمودی‌نیا، ا. (۱۳۹۷). الگوی حکمرانی خوب: چهارچوبی برای تحلیل اقتصاد سیاسی دولت هاشمی رفسنجانی (۱۳۷۶-۱۳۶۸). مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۲۸)، صص. ۲۰۷-۲۲۸.
- صدر، م.ب. (۱۴۲۱ق). المدرسة القرآنية. قم: مركز الأبحاث والدراسات التخصصية للشهيد الصدر.
- طباطبایی ندوشن، س. و غفوری. (۲۰۲۳). فرهنگ کار در نهج‌البلاغه با تأکید بر مسئله «فاصله قدرت» در نظریه ابعاد فرهنگی هافستید. سیره‌پژوهی اهل بیت (علیهم‌السلام) رویکرد تمدنی، ۹(۱۶)، ۳۵-۴۲.
- عالم، ع. (۱۳۹۱). بنیادهای علم سیاست. تهران: نشر نی.
- عالی، م.ب؛ غضنفری، م؛ پورصادق، ن؛ پورعزت، ع.ا. (۱۴۰۳). تعریف حکمرانی (فرا ترکیب چیستی حکمرانی). حکمرانی متعالی، ۵(۲)، صص. ۶۳-۸۹.
- فراهیدی، خ. (۱۴۰۹ق). کتاب العین. قم: نشر هجرت، ج ۳.
- کیا، ع.ا؛ فقیهی نژاد، م. (۱۳۹۷). تحلیل مضمون مفاهیم ارتباطات و توسعه در مفاد برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران. مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۶(۱۱)، صص. ۳۳-۷۱.
- لک‌زایی، ن؛ اکبری معلم، ع؛ حدادی، م. (۱۴۰۳). موضوع‌شناسی فقهی حکمرانی دینی. دین و قانون، ۱۲(۴۳)، صص. ۵۱-۷۸.
- مصطفوی، ح. (۱۴۲۶ق). التحقيق في كلمات القرآن الكريم. (ج. ۲؛ چاپ سوم). بیروت: دارالکتب العلمیة.
- مطهری، م. (۱۳۸۹). بررسی اجمالی نهضت‌های اسلامی در صد سال اخیر. تهران: صدرا.
- میراحمدی، م. (۱۴۰۱). سیاست و حکمرانی قرآنی. دانشگاه شهید بهشتی.

References

* The Holy Qur'an.

** Nahj al-Balagha.

Aali, M. B., Ghazanfari, M., Poursadegh, N., & Pourezzat, A. A. (2024). Ta'rif-e hokmraani (faratarkib-e chisti-e hokmraani) [Definition of governance (meta-synthesis of the nature of governance)]. *Hokmraani-e Mota'ali* [Transcendental Governance], 5(2), pp. 63–89. [In Persian]

Akhmouch, A. & Correia, F.N. (2016). The 12 OECD principles on water governance – When science meets policy. *Utilities Policy*, 43(PA), pp. 14-20.

Alam, A. (2012). *Bonyadha-ye elm-e siyasat* [Foundations of political science]. Nashr-e Ney. [In Persian]

Al-Farahidi, Kh. (1989). *Kitab al-'ayn* (Vol. 3). Nashr Hijrat. [In Arabic]

Al-Jawhari, A. (n.d.). *Shams al-'ulum* (Vol. 4). Dar al-Fikr. [In Arabic]

Al-Sadr, M. B. (2000). *Al-Madrasa al-Qur'aniyya* [The Qur'anic school]. Markaz al-Abhath wa al-Dirasat al-Takhasusiyya lil-Shahid al-Sadr. [In Arabic]

Al-Zabidi, M. M. (1993). *Taj al-'arus min jawahir al-qamus* (Vol. 13). Dar al-Fikr. [In Arabic]

Al-Zamakhshari, M. (2007). *Muqaddimat al-adab* [Introduction to literature]. Institute for Islamic Studies, University of Tehran, [In Arabic]

Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: Analytic tool for qualitative research. *Qualitative Research*, 1(3), pp. 385-405.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), pp. 77-101.

Brisbois, M.C. & Loë, R. (2016). State roles and motivations in collaborative approaches to water governance: A power theory-based analysis. *Geoforum*, no. 74, pp. 202-212.

Certainly, here are the references translated into English in APA style (7th Edition), with the requested language tags:

- Darzi, Q., & Sadrieh, P. (2015). Negareshi mian reshte'i be hokmraani-e khoob; Zamineh-mandsazi-e hokmraani-e khoob dar Qur'an va Nahj al-Balagha [An interdisciplinary approach to good governance; Contextualizing good governance in the Quran and Nahj al-Balagha]. *Pazhouheshha-ye Nahj al-Balagha* [Nahj al-Balagha Research], 14(3), pp. 103–126. [In Persian]
- Ibn Faris, A. (1984). *Mu'jam maqayis al-lugha* (Vol. 2). Islamic Propagation Office Publications. [In Arabic]
- Imam Khomeini, R. A. (1999). *Sahifa Imam* (Vol. 13). Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Imam Khomeini, R. A. (2012). *Sharh hadith junud 'aql wa jahl* [Commentary on the hadith of the soldiers of intellect and ignorance]. Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Izadbakhsh, & Javadi. (2020). Model-e hokmraani dar Qur'an-e Karim; Bar اساس-e kelidvazhe-ye taba'iyat [Governance model in the Holy Quran; Based on the keyword of obedience]. *Tahqiqat-e Bonyadin-e Olum-e Ensani* [Fundamental Research in Human Sciences], 6(3), pp. 27–56. [In Persian]
- Khamenei, S. A. (2000, March 25). Bayanat dar ejtema'-e bozorg-e za'aran va mojaweran-e Hazrat Reza (AS) [Statements at the large gathering of pilgrims and neighbors of Imam Reza (AS)]. Retrieved from <https://khl.ink/f/3001> [In Persian]
- Khamenei, S. A. (2021, March 11). Bayanat dar sokhanrani-ye televizioni be monasebat-e Eid-e Mab'ath [Statements in a televised speech on the occasion of Eid al-Mab'ath]. Retrieved from <https://khl.ink/f/47510> [In Persian]
- Kia, A. A., & Faghihi-Nejad, M. (2018). Tahlil-e mazmun-e mafahim-e erbatat va towse'e dar mafad-e barnameha-ye chaharom va panjom-e towse'e Jomhuri-ye Eslami-ye Iran [Thematic analysis of communication and development concepts in the provisions of the fourth and fifth development plans of the Islamic Republic of Iran]. *Motale'at-e Olgou-ye Pishraft-e*

- Eslami Irani* [Studies of the Iranian Islamic Model of Progress], 6(11), pp. 33–71. [In Persian]
- Lakzaee, N., Akbari Moallem, A., & Haddadi, M. (2024). Mowzu'-shenasi-ye feqhi-ye hokmraani-ye dini [Thematic jurisprudence of religious governance]. *Din va Qanun* [Religion and Law], 12(43), pp. 51–78. [In Persian]
- Mirahmadi, M. (2022). *Siasat va hokmraani-e Qur'ani* [Qur'anic politics and governance]. Shahid Beheshti University. [In Persian]
- Morphy, C. (2000). Global governance: Poorly done and poorly understood. *International Affairs*, 76(4).
- Motahari, M. (2010). *Barresi-ye ejmali-ye nahzat-ha-ye eslami dar sad sal-e akhir* [A brief overview of Islamic movements in the last hundred years]. Sadra. [In Persian]
- Mustafawi, H. (2005). *Al-Tahqiq fi kalimat al-Qur'an al-Karim* (Vol. 2, 3rd ed.). Dar al-Kutub al-'Ilmiyya. [In Arabic]
- Raghib al-Isfahani, H. (1995). *Mufradat al-faz al-Qur'an* [The vocabulary of the words of the Qur'an]. Dar al-Qalam. [In Arabic]
- Sahraei, A. R., & Mahmoudi-Nia, A. (2018). Olgou-ye hokmraani-e khoob: Chaharchoubi baraye tahlil-e eqtesad-e siasi-ye dowlat-e Hashemi Rafsanjani (1368-1376) [Good governance model: A framework for analyzing the political economy of Hashemi Rafsanjani's government (1989-1997)]. *Motale'at-e Rahbordi-e Siasatgozari-e Omoumi* [Strategic Studies in Public Policy], 8(28), pp. 207–228. [In Persian]
- Sheikhzadeh, M., Taslimi, M. S., Abedi Jafari, H., & Faghihi, A. (2011). Tahlil-e mazmun va shabake-ye mazamin: Raveshi sadeh va karamad baraye tabyin-e olguha-ye mowjud dar dadeha-ye keyfi [Thematic analysis and thematic network: A simple and efficient method for explaining existing patterns in qualitative data]. *Andishe-ye Modiriat-e Rahbordi* [Strategic Management Thought], 5(10), pp. 151–198. [In Persian]

- Tabatabaei Nadoushan, S., & Ghafouri. (2023). Farhang-e kar dar Nahj al-Balagha ba ta'kid bar mas'ale-ye "fasele-ye qodrat" dar nazariye-ye ab'ad-e farhangi-e Hofstede [Work culture in Nahj al-Balagha with emphasis on the "power distance" issue in Hofstede's cultural dimensions theory]. *Sireh Pajouhi Ahl-e Bayt: Ruykard-e Tamaddoni* [Sirah Research of Ahl al-Bayt: A Civilizational Approach], 9(16), pp. 35–42. [In Persian]
- Vieira, G.B.B., Kliemann Neto, F.J. & Amaral, F.G. (2014). Governance, governance models and port performance: A systematic review. *Transport Reviews*, 34(5), pp. 645-662.

